

# **सुभाषित व्याकरण - ५**

## **Subhashit Grammar -5**

Compiler : Kishore Nayak  
Editor : Padmakar Gangatirkar

रविवार, आश्विन (अधिक) शुक्ल चतुर्थी, १९४२, शर्वरी संवत्सर

कं पृच्छामः ? सुरा स्वर्गे निवसामो वयं भुवि ।  
किं वा काव्यरस स्वादुः, किं वा स्वादीयसी सुधा ॥ २०१ ॥

सुरा: स्वर्गे (निवसन्ति), वयं भुवि निवसामः | कम् पृच्छामः?  
किं वा काव्यरसः स्वादुः, किं वा स्वादीयसी सुधा (अस्ति) ?

Gods live in the heaven, we live on the earth. Whom shall we ask?  
Whether the taste of the poetry ( eg सुभाषित ) is sweeter or whether the nectar (अमृत) is sweeter ?

सुरा: & वयम्- both प्र. वि. ब. व. of सुर-God & अस्मद् - I, we, स्वर्गे & भुवि- स. वि. ए. व. of स्वर्ग- heaven & भू- the earth, निवसन्ति & निवसामः - वर्त. तृ & प्र. पु. ब. व. of नि+वस्- to inhabit, dwell, stay, (वस्- वसति १ ग. प. प. to stay), कम् - पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of किम्-whom, पृच्छामः- वर्त. प्र. पु. ब. व. of प्रृच्छ- -पृच्छति ६ ग. प. प. to ask, question, काव्य- poetry, रसः -taste, काव्यस्य रसः: - ष. तत्पुरुष स., स्वादुः - sweet, tasty, वा- or, स्वादीयसी (स्वादीयस) sweeter & सुधा-nectar-both स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व.

जयन्ति ते सुकृतिनो रससिद्धाः कवीश्वराः ।  
नास्ति येषां यशःकाये जरामरणजं भयम् ॥२०२॥

सुकृतिनः रससिद्धाः कवीश्वराः, येषाम् यशःकाये जरामरणजम् भयम् न अस्ति, ते जयन्ति ॥

The great poets who have mastered the art of composing immortal works and whose body in the form of their fame or reputation is free from the fear of old age and death, are indeed successful.

सुकृतिनः, रससिद्धाः, कवीश्वराः: & ते- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सुकृतिन्- learned, mastered, रससिद्ध- accomplished composer (in 8 types of 'Rasa'), कवीश्वर- Master Poet- कवीनाम् ईश्वरः - ष. तत्पुरुष स. & तद् - he, she, it, येषाम्-whose- ष. वि. ब. व. of यद्- who, यशःकाये - स. वि. ए. व. of यशःकाय- body in the form of fame or glory-यशस् - success, काय- body ( यशस् एव कायः अवधारण पूर्वपद कर्मधारय स.), जरा- aging, मरणम् -death- जरा च मरणम् च - जरामरणम्- द्वंद्व स., जरामरणेन जातम् -जरामरणजम् भयम् - fear, न- no, not, अस्ति - वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस् २ ग. प. प. to be, जयन्ति- वर्त. तृ. पु. ब. व. of जि-जयति १ ग. प. प. to win, to be successful, conquer

पुराणमित्येव न साधु सर्व, न चापि काव्यं नवमित्यवद्यम्।  
सन्तः परीक्ष्यान्यतरद्वंद्वजन्ते, मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः ॥२०३॥ मालविकाग्निमित्रम् - महाकवि कालिदास -

सर्वम् काव्यम् पुराणम् इति एव न साधु (भवति)। (सर्वम् काव्यम्) नवम् इति च अपि न अवद्यम् (भवति)।  
सन्तः (काव्यम्) परीक्ष्य अन्यतरत् भजन्ते। मूढः (काव्यम्) परप्रत्यय-नेय-बुद्धिः (भजति)।

All poems are not excellent just because they are old. All poems are not bad just because they are modern. Wise people choose between these works after a (thorough) examination. But, the fool goes by the opinion expressed by others.

काव्यम् -poetical composition, पुराणम् -ancient, old, इति- because, since, thus, सर्वम्- all, each, every, एव- just so, alone, only, न- no, not, अपि- also, too, and - all indeclinable- अव्ययः साधु -good, classic, excellent, नवम् - new, modern, अवद्यम् -inferior, condemnable- न वद्यम् -नज्जत्पुरुष स..- all adjctvs , सन्तः प्र. वि. ब. व. of सत्- wise, learned, noble, परीक्ष्य- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of परि+ईक्ष् - to examine, inspect, review (ईक्ष्-ईक्षते १ ग. आ. प. to see, view), अन्य- the other - अन्यतर- either way, in both ways, भजन्ते- वर्त. तृ. पु. ब. व. of भज् -भजति-ते १ ग. उ. प. to enjoy, serve, entertain, मूढः-fool, stupid (क. भू. धा. वि. of मुह्-मुह्यति ४ ग. प. प. to be stupid, foolish, to become senseless, faint), पर-other, प्रत्यय- opinion- पराणाम् प्रत्ययः -परप्रत्ययः,-Opinion of others; नेय- guiding, governing- कर्मणि विध्यर्थ धा. सा. वि of नी- नयति-ते १ ग. उ. प. to lead, guide, carry, बुद्धिः -mind- परप्रत्ययनेयबुद्धिः -परप्रत्ययनेयबुद्धिः तृ.तत्पु.स.- mind guided by the other's opinion

**स्त्रीणामशिक्षितपटुत्वममानुषीषु संदृश्यते किमुत याः प्रतिबोधवत्यः।  
प्रागन्तरीक्षगमनात्स्वमपत्यजातमन्यैद्विजैः परभृताः किल पोषयन्ति ॥ २०४ ॥**

अभिज्ञानशाकुन्तलम् अं-५ श्लो.२२ (Said by Dushyanta to Shakuntala, while refusing to recognise her in the Royal Court)

अमानुषीषु स्त्रीणाम् अशिक्षित-पटुत्वम् संदृश्यते । किम् उत याः प्रतिबोधवत्यः (सन्ति)।  
परभृताः (कोकिलाः) अन्तरीक्ष-गमनात् प्राग् स्वम् अपत्यजातम्-अन्यैः द्विजैः किल पोषयन्ति ॥

In non-human females, untrained (inborn) expertise is well-seen. How much more then that will be for those who are well-trained ? Cuckoos indeed get their offspring brought up (nursed) by the other birds, before they learn to fly in the air (sky).

अमानुषीषु - स्त्री. लिं. स. वि. ब. व. of अमानुषी- non human, स्त्रीणाम् -स्त्री. लिं. ष. वि. ब. व. of स्त्री- woman, female, शिक्षित- educated, trained, न शिक्षित-अशिक्षित- नज्जत्पुरुष स., पटुत्वम् -sharpness, cleverness, संदृश्यते- is seen- कर्मणि प्रयोग वर्त. तृ. पु. ए. व. of सं+दृश्- well-seen (दृश्-पश्यति १ ग. प.प. to see, look upon), किम् उत- how much more, याः & प्रतिबोधवत्यः both स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of यद् -who, what & प्रतिबोधवती- well-taught, instructed, अन्तरीक्ष- sky, air, गमनात्- पं. वि. ब. व. of गमन -going, प्राग् - before, स्वम् & अपत्यजातम् -द्वि. वि. ब. व. of स्व- one's own & अपत्यजात- offspring, egg , अन्यैः & द्विजैः - तृ. वि. ब. व. of अन्य- other & द्विज- twice born, bird, परभृताः (कोकिलाः)-cuckoo- स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of परभृता- female cuckoo (so called because it is nourished by another i.e. crow- पराभिः भृता या सा - बहुव्रीही स. किल - indeed, पोषयन्ति- प्रयोजक वर्त.तृ. पु. ब. व. of पुष्-१, ४, & ९ ग. प.प.-पोषति- पुष्टि & पुष्णाति- to nourish, rear, bring up.

**साहित्यसंगीतकलाविहीनः, साक्षात्पशु पुच्छविषाणहीनः।  
तृणं न खादन्नपिजीवमानस्तद्वागधेयं परमं पशूनाम् ॥२०५॥ भर्तुहरिनीतिशतकम् -12**

साहित्य-संगीत-कला-विहीनः (मनुष्यः) साक्षात् पुच्छ-विषाण-हीनः पशुः (अस्ति)।  
अपि (सः) जीवमानः तृणम् न खादन् तद् पशूनाम् परमम् भागधेयं (भवति) ॥

A person without knowledge of literature, music or art is just like an animal without a tail or horn. However, it is animals' great fortune (luck), that he lives without eating (their) grass !

साहित्य-literature, संगीत- music, कला- art, विहीनः- devoid of, without- क. भू. धा. वि. of वि+हा - to abandon, leave (हा-जहाति २ ग. प. प. to leave), साहित्यम् च संगीतम् च कला च- साहित्यसंगीतकला -द्वंद्व स., साहित्यसंगीतकलाभिः -विहीनः- साहित्यसंगीतकलाविहीनः - तृ. तत्पुरुष स., साक्षात्-अव्यय- evidently, actually, पुच्छ- tail, विषाण- horn, हीन- without- पुच्छम् च विषाणम् च- पुच्छविषाणम्- द्वंद्व स.- पुच्छविषाणेन हीनः - without tail and horn- तृ. तत्पुरुष स. पशुः- animal, अपि- अव्यय-but, also, जीव- life, living, मानम्- measuring, period- जीवस्य मानम् -जीवमानम्- lifetime- ष. तत्पुरुष स., तृणम्-grass, ने -no, not, खादन् - eating- वर्त. धा. सा. वि. of खाद्- १ ग. प. प. to eat, तद्- that, पशूनाम् - ष. वि. ब. व. of पशु, परमम् -adjctv- utmost, highest, भागधेयम्- fortune, luck, share, destiny

**भद्रं भद्रं कृतं मौनं कोकिलैः जलदागमे ।  
दर्दुराः यत्र गायन्ति तत्र मौनं हि शोभनम् ॥२०६॥**

जलदागमे कोकिलैः मौनं कृतम् (अस्ति) । भद्रम् भद्रम्। यत्र दर्दुराः, गायन्ति तत्र मौनं हि शोभनम् (अस्ति) ॥

Cuckoos adopted silence at the onset of rains, well-done, God bless you!  
Keeping silent is indeed beautiful there, where frogs start singing!!

*The author compares the learned persons with nightingale and illiterate persons to frogs. It is futile for learned person to indulge in oratory and display of their knowledge in front of illiterate persons.*

जलदागमे- at arrival of rainy season- स. वि. ए. व. of जलदागम- जलद- cloud-आगमनम्- arrival- जलदानाम् आगमनम्- ष. तत्पुरुष स., कोकिलैः -तृ. वि. ब. व. of कोकिल- cuckoo, मौनम्-silence, कृतम्- done क. भू. धा. वि. of कृ करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, भद्रम् -well, good, 'God bless you'दर्दुराः प्र. वि. ब. व. of दर्दुर- frog, गायन्ति- - वर्त. तृ. पु. ब. व. of गै -गायति -१ ग. प. प. to sing, , यत्र-where, तत्र- there, हि- indeed, alone-all अव्यय (indeclinable), शोभनम् - splendid, beautiful, lovely

**रे रे कोकिल मा भज मौनं, किञ्चिदुदन्वय पञ्चमरागम् ।  
नो चेत्त्वामिह को जानीते काककदम्बकपिहिते चूते ॥२०७॥**

रे रे कोकिल, मौनम् मा भज, किञ्चित् पञ्चम-रागम् उद्-अञ्चय।  
नो चेत् त्वाम् इह, काकपिहिते कदम्बकचूते, कः जानीते ?

Oh oh Cuckoo, do not keep silent. Loudly sing fifth musical note, a bit. Otherwise on these Kadambak & mango trees covered by crows, who will be aware of your presence ?

*One has to showcase his/her talent to be recognized in this world; otherwise you will remain one among the crowd. One's talent shouldn't go waste...it must be recognized and well encouraged. -*

रे रे -oh, oh, कोकिल- cuckoo -सं. वि. ए. व, मौनम् - silence, मा-do not, भज & उदञ्चय - both आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of भज-भजति-ते १ ग. उ. प. to practice, follow (also means- allot, divide, assign, accept) & उद् +अञ्च-

loudly honour (अञ्च् or अच्- अञ्चति-ते or अचति-ते to move, honour), पञ्चम्- the fifth (or later times the seventh) note of Indian gamut, रागम्- musical note, किञ्चित् - little, नो -( न+उ)- no, not, चेद्-if, provided that, although- both -अव्यय, ल्वाम् - द्वि. वि. ए. व. of युष्मद्- you, इह-here, काकपिहिते & कदम्बकचूते- both स. वि. ए. व. of काकपिहित-covered with crows (काकैः पिहितः - तृ. तत्पुरुष स.), काक- crow, पिहित- क. भू. धा. वि. of अपि+धा -covered (धा -दधाति-धत्ते ३ ग. उ. प.) & कदम्बकचूत- Kadambak & चूतः -mango tree (कदम्बकः च चूतः च - द्वंद्व स.), कः-पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of किम् -who, जानीते-- वर्त. आ. प. तृ. पु. ए. व. of ज्ञा-जानाति -जानीते ९ ग. उ. प. to know, recognise, be aware.

**खद्योतो द्योतते तावद् यावत्रोदयते शशी।  
उदिते तु सहस्रांशो क खद्योतः क चंद्रमाः क ॥ २०८ ॥**

खद्योतः द्योतते तावद्, यावत् शशी न उदयते। सहस्रांशोः उदिते तु, खद्योतः क, चंद्रमाः क (अस्ति) ?

Firefly shines till the Moon rises (in the dark). After the rising of the Sun, where is the firefly, where is the Moon?

खद्योतः, शशी & चंद्रमाः all प्र. वि. ए. व. of खद्योत-firefly, शशिन् & चंद्रमस् -the Moon, तावद् -until, &, so much, that much & यावत्- until, as much as, till-both adjctvs- both adjectives., द्योतते -तृ. पु. ए. व. of दयुत- १ ग. आ. प. to shine, be bright, न - no, not, उदयते--तृ. पु. ए. व. of उद्+अय् - to rise, to appear (अय् - अयते १ ग. आ. प. to go), सहस्रांशोः - ष. वि. ए. व. of सहस्रांशु- the Sun, उदिते- स.वि. ए. व. of उदित - arisen- क. भू. धा. वि. of उद्+इ- to rise ( इ- एति २ ग. प. प to come, तु-अव्यय- but, as to, on the other hand, क -अव्यय- where, क क -repeated indicate 'great difference'

**नाभिषेको न संस्कारः सिंहस्य क्रियते वने।  
विक्रमार्जितसत्वस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ॥२०९ ॥ - हितोपदेश**

वने, सिंहस्य अभिषेकः वा संस्कारः ( केन अपि) न क्रियते। विक्रम-अर्जित-सत्वस्य स्वयम् एव मृगेन्द्रता (लभ्यते) ॥

In the forest, nobody gives an anointing bath or performs (kingly) rituals to a lion (to declare it as the king of forest ). By sheer might of his own, a lion achieves the status of the King of all animals.

सिंहस्य- ष. वि. ए. व. of सिंह- lion, वने- स. वि. ए. व. of वनम्- forest, न -no, not, अभिषेकः-anointing or consecrating bath, संस्कारः- consecration, sanctification, क्रियते-gets done- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of कृ- करोति-कुरुते-८ ग. उ. प. to do विक्रम- heroic valor, overpowering, अर्जित-acquired, gained-क. भू. धा. वि. of अर्ज्-अर्जिति १ ग. प. प. to earn, gain, सत्वस्य- ष. वि. ए. व. of सत्व- quality, virtue, विक्रमेन अर्जितम्- विक्रमार्जितम्- तृ. तत्पुरुष स., विक्रमार्जितम् सत्वम् - विक्रमार्जितसत्वम्- वि.पु.प.कर्मधारय स., स्वयम्-अव्यय- oneself, in one's own person, एव-अव्यय- just, alone, just so, मृग- animal इन्द्र- lord, मृगाणाम् इन्द्रः - मृगेन्द्रः ष. तत्पुरुष स., मृगेन्द्रता- lordship of animals

**प्राप्य प्रमाणपदवीं को नामास्ते तुलेऽवलेपस्ते।  
नयसि गरिष्ठमधस्तात् तदितरमुच्चैस्तरां कुरुषे ॥ २१० ॥**

(हे) तुले, प्रमाणपदवीम् प्राप्य, कः नाम ते अवलेपः आस्ते !  
गरिष्ठम् अधस्तात् नयसि, तद् इतरम् उच्चैस्तराम् कुरुषे।

Oh Balance (Scale), what a pride you have ! Having achieved the position of a Judge, you take the mighty to a lower position and lift the other to a higher level !

तुले - सं. वि. ए. व. of तुला-balance, प्रमाण- measure in general, standard, scale, पदवि-वी- position, post - प्रमाणस्य पदवी - प्रमाणपदवी - position to measure, judge, decide- ष. तत्पुरुष स., प्राप्य- पू. का. वा. धा. सा.ल्यबन्त अव्यय of प्र+आप्- to get, reach, obtain (आप्-आप्नोति- ५ ग. प. प. to attain, get), कः -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of किम्-who, नाम- अव्यय-indeed, named, called, ते or तव- ष. वि. ए. व. of युष्मद्-you, अवलेपः - pride, haughtiness, आस्ते- तृ. पु. ए. व. of आस्- २ ग. आ. प. to remain, to be, गरिष्ठ-heaviest, most important, अधस्- अव्यय- below, down अधस्तात् - adverb- below, under, नयसि-प. प. द्वि. पु. ए. व. of नी-नयति-ते १ ग. उ. प. to take, bring, lead, तद् - that, इतरम् - other, another, उच्चैः high, above, उच्चैस्तराम्- अव्यय- exceedingly high, very loud, कुरुषे- आ.प. द्वि. पु. ए. व. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do

अयि दलदरविन्द स्यन्दमानं मरन्दं, तव किमपि लिहन्तो मञ्जु गुञ्जन्तु भृङ्गाः।  
दिशि दिशि मधुगन्धं तावकीनं विवृण्वन्परिमलमयमन्यो बान्धवो गन्धवाहः ॥ २१ ॥

अयि दलद्-अरविन्द, स्यन्दमानम् तव मरन्दम् लिहन्तः किम् अपि भृङ्गाः मञ्जु गुञ्जन्तु । तावकीनम् मधुगन्धम् परिमलम् दिशि दिशि विवृण्वन् अयम् अन्यः बान्धवः गन्धवाहः (अस्ति) ॥ Jagannatha Pandita

Oh, blooming lotus, your oozing nectar licking some bees may sweetly keep humming, but the sweet fragrance of your nectar is carried all around by this yet another brethren. (Persons surround you with praise, while enjoying your hospitality, but the person who carries your fame quietly to places is yet another)

*Ah, Blooming Lotus! These bees drink your nectar, and buzz happily around you. Well, let them. But remember—The silent wind that spreads your fragrance far and wide—he is your true friend.*

अयि-अव्यय- Oh (friend), दलद्- blooming & अरविन्द - lotus both सं. वि. ए. व. (दलद् -वर्त. धा. वि. of दल- दलति १ ग. प. प. to open, bloom, स्यन्दमान- वर्त. धा. वि. of स्यन्द् -स्यन्दते १ ग. आ. प. to ooze, tickle, तव- yours-ष. वि. ए. व. of युष्मद् -you, मरन्दम् -द्वि. वि. ए. व. of मरन्दः or मरन्दकः- juice of flowers, nectar, किम् -what, अपि-also-किमपि-any, whichever, लिहन्तः & भृङ्गाः- प्र. वि. ब. व. of लिहन्- licking- वर्त. धा. वि. of लिह- -लेढि-लीढे २ ग. उ. प. to lick, taste & भृङ्ग- large back bee, मञ्जु-adjctv- sweet, pleasing, lovely, गुञ्जन्तु-let hum- आज्ञार्थ तृ. पु. ब. व. of गुञ्ज् (गुज)-१ ग. प. प. गुञ्जति or गोजति- to hum, buzz तावकीनम् मधुगन्धम् & परिमलम् -द्वि. वि. ए. व. of तावकीन-adjctv- thy, your, मधुगन्धः (मधु- nectar, honey, sweet, pleasing, गन्ध- fragrance, smell) & परिमलः- perfume, fragrance, दिशि- स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of दिश- दिशि दिशि - all around, विवृण्वन् & अयम्- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of विवृण्वन्- वर्त. धा. वि. of वि+वृ - to reveal, unfold, display, spread ( वृ-वृणोति-वृणुते-१ ग. उ. प. to choose, cover-Please note: वृण्- वृणोति-वृणुते - ८ ग. उ. प. to eat, consume) & इदम्-this, he, अन्यः, बान्धवः & गन्धवाहः- पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of अन्य- other, another, बान्धव- brother, kin & गन्धवाह-carrier of fragrance -गन्धम् वहति इति उपपद तत्पुरुष

कृष्णवर्णच्छदैः कृष्णः संगतैः किल कोकिलैः ।  
केन विज्ञायते काकः स्वयं यदि न भाषते ॥ २१२ ॥

कृष्णः काकः कृष्णवर्णच्छदैः कोकिलैः संगतैः, यदि स्वयं न भाषते, केन किल विज्ञायते?

Who will indeed know, if a black crow, in the company of black coloured (winged) cuckoos, if it does not speak by itself ?

कृष्णः & काकः- पू. लिं. प्र. वि. ए. व. of कृष्ण- black & काक- crow, वर्ण -colour, छद- cover or wing, कृष्णः वर्णः, कृष्णवर्णः - कर्मधारय स., कृष्णवर्णैः छदैः- कृष्णवर्णच्छदैः- तृ. तत्पुरुष स., कृष्णवर्णच्छदैः कोकिलैः संगतैः all तृ. वि. ब. व. of कृष्णवर्णच्छद- black colour covered or winged, कोकिल- cuckoo, Koyal, संगत- in company, joined, assembled- क. भू. धा. वि. of सं+गम्- to join, meet, encounter (गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go, move), यदि- if, in case, स्वयम्- of one's own, किल-indeed, surely- all indeclinable -अव्यय, न- no, not, केन- by whom- तृ. वि. ए. व. of किम्- who, what, विज्ञायते- gets noticed -कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of वि+ज्ञा- to know, be aware of ( ज्ञा-जानाति-जानीते १ ग. उ. प. to know, be familiar)

अहं च त्वं च राजेन्द्र, लोकनाथावुभावपि ।  
बहुव्रीहिरहं राजन्, षष्ठी तत्पुरुषो भवान् ॥२१३॥

राजेन्द्र, अहम् च त्वम् च, उभौ अपि लोकनाथौ (स्तः)।  
राजन्, अहम् बहुव्रीहिः (अस्मि)। भवान् षष्ठी तत्पुरुषः (अस्ति) ॥

Oh Emperor, you and I are both लोकनाथs. Oh King, (the only difference is ) I am a 'बहुव्रीहि' and you are a 'तत्पुरुष' !

(This beautiful verse explains difference between two types of समास which are composition of words. There are four principal kinds of समास - द्वंद्व, तत्पुरुष, बहुव्रीहि & अव्ययीभाव. )

लोकाः नाथाः यस्य सः - लोकनाथः - बहुव्रीहि स.- He, for whom, all people are his Masters,  
लोकस्य नाथः -लोकनाथः - षष्ठी-तत्पुरुष स. - He, who is, the Master of all people ;  
राजेन्द्र- emperor, King of kings, राजन् -king, सं. वि. ए. व. of राजन्; भवान्-Your honour- प्र.ए.व. of भवत्;  
अहम् & त्वम् - both प्र. वि. ए. व. of अस्मद् -I, we & युष्मद् - you, च- and, उभौ- both, अपि-too, also, लोक- people, नाथ- master.

अहो नक्षत्रराजस्य साभिमानं विचेष्टितम् ।  
परिक्षीणस्य वक्रत्वं संपूर्णस्य सुवृत्तता ॥ २१४ ॥

अहो ! नक्षत्रराजस्य साभिमानम् विचेष्टितम् (अस्ति) !  
परिक्षीणस्य वक्रत्वम् (अस्ति), (किन्तु) संपूर्णस्य सुवृत्तता (भवति) !

Oh, the Moon's behavior is really very arrogant ! When very diminished, it is curved (crooked) but when round or full, it is well behaved !

अहो- अव्यय- a particle showing surprise, wonder- Oh! नक्षत्रराजस्य, परिक्षीणस्य & संपूर्णस्य- ष. वि. ए. व. of नक्षत्रराज- (नक्षत्राणाम् राजा - king of stars-the Moon- ष. तत्पुरुष स.) परिक्षीण- very diminished, impoverished, emaciated, संपूर्ण- totally full, complete, अभिमान- pride, arrogance, conceit- अभिमानेन सहितम् -साभिमानम्- तृ. तत्पुरुष स., विचेष्टितम्- behavior, done foolishly (also means- striven, tried, working), - क. भू. धा. वि. of वि+चेष्ट (चेष्ट-चेष्टते १ ग. आ. to move, stir, make effort), वक्र- curved, crooked, वक्रत्व- curvature, crookedness, वृत्त- round, circular ( behavior, conduct), शोभनः वृत्तः- सुवृत्तः-प्रादि कर्मधारय स. - full round- सुवृत्तता - full-roundness, well behaved, having good conduct (वृत्त- क. भू. धा. वि. of वृत्- १ ग. आ. प. to be, abide)

**अकृतोपद्रवः कश्चिन्महानपि न पूज्यते ।  
पूजयन्ति नरा नागान्न ताक्षर्य नागधातिनम् ॥ २१५॥** - पञ्चतन्त्र  
अथवा - अर्चयन्ति नरा नागान्न ताक्षर्य न गजादिकम् ।

अकृत-उपद्रवः कश्चित् महान् अपि न पूज्यते । नरा: नागान् पूजयन्ति /अर्चयन्ति । ( ते) न ताक्षर्य, नाग-धातिनम् /गजादिकम् (पूजयन्ति /अर्चयन्ति ) ॥

However great one may be, if he is not feared, he does not get respect. People worship snake, not the Garuda, the killer of snakes /or other animals like elephants.

अकृत- not done (न कृत -नज्जतपुरुष स.-कृत- क. भू. धा. वि. of कृ करोति-कुरुते ८ ग. उ प. to do), उपद्रवः - trouble, nuisance, कश्चित् -any, whoever, महान् -great, noble, अपि-also, too, न - no, not, पूज्यते- gets honoured-कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of पूज्- पूजयति-ते १० ग. उ. प. to worship, honour, नरा: प्र. वि. ब. व. of नर- man, person, नागान् द्वि. वि. ब. व. of - नाग- cobra, snake, पूजयन्ति /अर्चयन्ति -तृ. पु. ब. व. of पूज (१० ग. उ. प.) & अर्च- causal (अर्चति-ते- १ ग. उ. प.)- to honour, worship, ताक्षर्य- epithet of Garuda, नागधातिनम् - द्वि. वि. ए. व. of नागधातिन् -snake-killer - नागानाम् धातिन् -ष. तत्पुरुष स. - धात- क. भू. धा. वि. of प्रयोजक (causal-धातयति-ते) of हन् हन्ति २. ग. प. प. to kill, distroy, धातिन् - striking, killing गज-elephant, आदि- often at the end of compound means,' to beginning with' /et ceatra' /others.

**अहो दुर्जनसंसर्गात् मानहानिः पदे पदे ।  
पावको लोहसंगेन मुद्रैरभिताङ्घते ॥२१६॥**

अहो, दुर्जन-संसर्गात् मानहानिः पदे पदे (भवति)। लोह-संगेन पावकः मुद्रैः अभिताङ्घते ॥

Oh, one gets humiliated often, when he is in the company of bad people. (Just like) The 'Fire' gets beaten again and again when it is with (red hot) iron.

अहो- Oh, दुर्जन- दुष्टः जनः - समानाधिकरण प्रादितपुरुष स.-bad person, संसर्गात्- पं. वि. ए. व. of संसर्ग- contact, company, association, मान- pride, respect, हानि-(स्त्री. लिं)- loss, failure, मानस्य हानिः मानहानिः-ष. तत्पुरुषः स.- insult, humiliation, पदे -स. वि. ए. व. of पदम्- foot, step, पदे पदे- at every step, often, repeatedly, लोह- iron, संग- contact, company, लोहस्य संगः -लोहसंगः- ष. तत्पुरुषः स.- contact with iron, संगेन- तृ. वि. ए. व. of संग, पावकः - fire, मुद्रैः-तृ. वि. ब. व. of मुद्रैर-hammer, mallet, अभि-अव्यय- as a prefix

to verbs & noun it means- greatly, excessively, over, to, towards, on, upon etc. ताड्यते- gets beaten- कर्मणि प्रयोग तु. पु. ए. व. of. तद्- ताड्यति-ते १० ग. उ. प. to beat, strike, hit.

**आदौ चित्ते ततः काये सतां सम्पद्यते जरा ।  
असतां तु पुनः काये नैव चित्ते कदाचन ॥२१७॥**

जरा सताम् चित्ते आदौ (सम्पद्यते ), ततः काये सम्पद्यते। असताम् तु (जरा) पुनः काये (सम्पद्यते), चित्ते कदाचन न एव (सम्पद्यते)।

For the of virtuous people, old age (maturity) gets first in the mind and then in the body. But for the wicked, it arises only in the body, but never In the mind.

(It means- Virtuous people get matured in thinking early in life, but, for the wicked, even though the body ages, the mind never matures)

जरा-(वृद्धत्वम्)-old age, सताम् & असताम् षष्ठी वि. ब. व. of सत्- noble, virtuous & असत् - bad, wicked ( न सत् - नञ्जतपुरुष स.), चित्ते, काये & आदौ- स. वि. ए. व. of चित्त- mind, heart, कायः (कायम् )- body & आदि - adjctv- first, primary, सम्पद्यते- तु. पु. ए. व. of सं+पद्- to arise, turn out, prosper ( पद्-पद्यते ४ ग. आ. प. to go, move, attain), ततः: (तत्स)- thereupon, then, after wards & पुनः: (पुनर्)- again, once more-both- अव्ययः, तु- however, on the other hand, कदा- अव्यय- when, at what time, with चन्- it means 'at some time', 'at one time or another', 'once' , नैव (न एव) - never.

**मूलं भुजंगैः शिखरं विहंगैः, शाखां प्लवंगैः कुसुमानि भृंगैः।  
आश्वर्यमेतत्खलुचन्दनस्य, परोपकाराय सतां विभूतयः ॥२१८॥ -हितोपदेश**

चन्दनस्य मूलम् भुजंगैः, शिखरम् विहंगैः, शाखाम् प्लवंगैः, कुसुमानि भृंगैः: (आश्रितम् सन्ति) । एतत् आश्वर्यम् खलु, सताम् विभूतयः परोपकाराय (भवति) ॥

Roots of the sandalwood tree form a shelter for the snakes, on its top birds take rest, on its branches monkeys are playing and one can find bees on its flowers. It is really strange that the ultimate aim of noble people is to offer helping hands to others.

चन्दन- sandalwood, पादप-tree (पादैः पिबति इति- उपपद तत्पुरुष स.), चन्दनस्य पादपः-चन्दनपादपः -चन्दनस्य & चन्दनपादपस्य both in ष. वि. ए. व., मूलम् , शिखरम् शाखाम्-all द्वि. वि. ए. व. of मूल- root, शिखर- top, शाखा-branch, कुसुमानि- द्वि. वि. ब. व. of कुसुम (न. लिं ) flower, भुजंगैः: विहंगैः, प्लवंगैः, भृंगैः, भल्लैः, दुष्टरैः:, हिंसैः all तु. वि. ब. व. of भुजंग- snake, विहंग- bird, प्लवंग- monkey, भृंग-black bee, भल्ल- bear, दुष्टर- more wicked, हिंस- cruel, wild, एतत्-this, आश्वर्यम् surprising, strange, सताम्- ष. वि. ब. व. of सत्- noble, good, विभूतयः- प्र. वि. ब. व. of विभूति -greatness, dignity, खलु - indeed, परोपकाराय- च. वि. ब. व. of परोपकार- charity, helping others ( परेषु उपकारः) आश्रितम्-taken shelter- ( आश्रित- क. भू धा. वि. of आ+श्रि- to take refuge- (श्रि-श्रयति-ते १ ग. उ. प. to go, report to), तत् & यत् न. लिं. प्र. वि. ए. व. of तद्- that, it & यद्- which, what, न - not, no, अस्ति- २ ग. प. प. of अस् to be, एव - alone, just.

मृगमीनसज्जनानां तृणजलसंतोषविहितवृत्तिनाम् ।  
लुब्धकधीवरपिशुना निष्कारणमेववैरिणो जगति ॥ २१९ ॥ - भर्तुहरिनीतिशतक

मृग-मीन-सज्जनानाम् , तृण-जल-संतोष-विहित- वृत्तिनाम्, लुब्धक-धीवर-पिशुना:  
निष्कारणम् एव वैरिणः जगति (सन्ति) ॥

For the deer, fish and noble people who live on grass, water and pleasant nature respectively, have enemies, for no reason whatsoever, in the form of a hunter, a fisherman and a traitor respectively, in this world.

मृग-deer, मीन- fish, सज्जन- noble or good person, मृगमीनसज्जनानाम्- ष. वि. ब. व. of मृगमीनसज्जन ( मृगः च मीनः च सज्जनः च - द्वंद्व स ), तृण-grass, जल-water, संतोष-happiness, विहित-क.भ.धा.वि of वि+धा. धा- ३ उ. (दधति, धते)- comprising, deposited, placed, वृत्तिः- (f) existence, attitude, वृत्तिनाम् - ष. वि. ब. व. , तृणम् च जलम् च संतोषम् च - तृणजलसंतोषम्- द्वंद्व स. तृणजलसंतोषेण विहितम्-तृणजलसंतोषविहितम्- तृ. तत्पुरुष स., तृणजलसंतोषविहितवृत्तिः- यस्य वृत्तिः तृणजलसंतोषविहितम् अस्ति सः- बहुव्रीहि स. लुब्धकधीवरपिशुना:- प्र. वि. ब. व. of-लुब्धकधीवरपिशुन-लुब्धक- hunter, धीवर-fisherman, पिशुन-traitor or vile, लुब्धक च धीवर च पिशुनः च-लुब्धकधीवरपिशुन- द्वंद्व स. कारणम्-reason, निष्कारणम्- कारणेन विना- प्रादि कर्मधारय स. एव-just, alone, merely, वैरिणः - प्र. वि. ब. व. of वैरिन् -enemy, जगति- स. वि. ए. व. of जगत्-the world

खलः करोति दुर्वृत्तं नूनं फलति साधुषु ।  
दशाननोऽहरत् सीतां बन्धनं तु महोदधेः ॥२२०॥ -हितोपदेश

खलः दुर्वृत्तम् करोति। (तद्) नूनम् साधुषु फलति। दशाननः सीताम् अहरत् (किन्तु) महोदधेः बन्धनम् (अभवत्)।

Wicked person does a bad thing but it indeed effects innocent people. Ravana abducted Sita, but the Ocean got confined (by a bridge).

खलः & दशाननः - प्र. वि. ए. व. of खल- wicked or bad person & दशानन- Ravana-दशानि आननानि यस्य सः-बहुव्रीहि स., वृत्तम्-act, doing, दुरितम् वृत्तम् - दुर्वृत्तम्- bad doing, wicked deed- समानाधिकरण प्रादितपुरुष स., करोति- प. प. त्. पु. ए. व. of कृ - ८ ग. उ. प.- to do, नूनम् -अव्यय-indeed, surely, साधुषु- स. वि. ब. व. of साधु- noble, innocent, फलति-त्. पु. ए. व. of फल् to bear fruit, produce, सीताम्-स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of सीता, अहरत् - अन.भूत त्. पु. ए. व. of ह- हरति-ते १ ग. उ. प. महोदधेः - ष. वि. ए. व. of महोदधि- ocean, बन्धनम्- act of binding, tying

एते सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थान्परित्यज्य ये, सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृतः स्वार्थाविरोधेन ये।  
तेऽमी मानवराक्षसाः परहितं स्वार्थाय निघ्नन्ति ये, ये तु घन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥ २२१ ॥  
- नीतिशतकम्

ये स्वार्थान्परित्यज्य, परार्थघटकाः (सन्ति), ते सत्पुरुषाः (सन्ति)। ये स्वार्थ-अविरोधेन परार्थम्-उद्यमभृतः (सन्ति), ते तु सामान्याः (सन्ति)। ये स्वार्थाय परहितं निघ्नन्ति, ते अमी मानव-राक्षसाः (भवन्ति)। ये निरर्थकम् परहितं घन्ति, ते तु के, न जानीमहे !

These, who are engaged in benefitting others after sacrificing their own purpose are the great men. Those, who benefit others without opposing their own needs, are the common men. Those who destroy others' well being for their own benefit are demons in human form. However, those who destroy other peoples' well being without any reason whatsoever, we do not know (wonder) who they are!

ये , ते, परार्थघटकाः, सत्पुरुषाः, मानवराक्षसाः, अमी, के , एते - all पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of यद्-who, what, which, तद्-that, he she, it, परार्थघटक- engaged in benefitting others ( पर- other, अर्थ- interest, benefit, पराणाम् अर्थः- परार्थः - ष. तत्पुरुष स., घटक- adjctv- striving, exerting, परार्थन् घटते or परार्थेभ्यः घटते.इति - परार्थघटकः - उपपद तत्पुरुष स.)- घट घटते १ ग. आ. प. to strive, to perform, to carry on, सत्पुरुष-good man, सत्-noble, good, पुरुष-man, person, मानवराक्षस-demon in human form (मानव- human, राक्षस-demon - राक्षसः इव मानवः - उपमानोत्तरपद कर्मधारय स.), अदस्- this, he, she, it, किम्-who, what, which, एतद्-this, he, she, it, स्वार्थन्- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of स्वार्थ- self interest ( स्व- self, one's own, स्वस्य अर्थः - ष. तत्पुरुष स.), परित्यज्य - leaving, abandoning- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of परि+त्यज् (त्यज्-त्यजति १ ग. प. प. to leave, give up), स्वार्थाविरोधेन-त्. वि. ए. व. of स्वार्थाविरोध- without hurting self interest, विरोध-contrast, opposition, (न विरोध- अविरोध- नज्जत्पुरुष स.), उद्यम- effort, diligence, भूत्- one who supports, provides (भूत्- क. भू. धा. वि. of भू-१ & ३ ग. उ. प. भरति-ते, बिभर्ति-बिभूते, to bear, support), तु- अव्यय-on the other hand, but, उद्यमभूतः & सामान्याः - पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of उद्यमभूत् - engaged in supporting & सामान्य- ordinary or common person, स्वार्थाय- च. वि. ए. व. of स्वार्थः हित- interest, well-being (क. भू. धा. वि. of हि-हिनोति-५ ग. प. प. to gratify, cast, promote, परहितम्-पराणाम् हितम् -ष. तत्पुरुष स., other's interest, निघन्ति & घन्ति- त्. पु. ब. व. of नि+हन् & हन् to destroy, kill (हन्-हन्ति २ ग. प. प. to kill), निरर्थक- for no reason, न- no, not, जानीमहे-आ. प. प्र. पु. ब. व. of ज्ञा- जानाति-जानीते ९ ग. उ. प. to know

**केतक्यः कण्टकैः व्याप्ताः, नलिन्यः पङ्क्षसंभवाः।  
विलासिन्यः सगर्वाश्च, क रत्नमनुपद्रवम् ॥२२॥**

केतक्यः कण्टकैः व्याप्ताः (सन्ति) | नलिन्यः पङ्क्षसंभवाः (भवन्ति) | विलासिन्यः सगर्वाः च (सन्ति) | क रत्नम् अनुपद्रवम् (अस्ति)?

Ketaki flowers are surrounded by thorns. Lotus flowers bloom in muddy water. Promiscuous women are full of pride. Which gem is harmless or trouble free?

केतक्यः, नलिन्यः, विलासिन्यः, व्याप्ताः, पङ्क्षसंभवाः, सगर्वाः - all स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of केतकी- Ketaki flower (long yellow fragrant blades), नलिनी- lotus, water Lilly, विलासिनी- Amorous lady, व्याप्ता- surrounded- व्याप्त- क. भू. धा. वि. of वि+आप् (आप्-आप्नोति ५ ग. प. प. to obtain, attain, get), पङ्क्षसंभवा- born in mud- पङ्क्षः संभवति इति-उपपद तत्पुरुष स., सगर्वा- with pride or arrogance ( गर्वेण सहित- प्रादितत्पुरुष स.), कण्टकैः - पु/न. लिं. त्. वि. ब. व. of कण्टकः / कण्टकम्- thorn, च-and, क-अव्यय- which, where, रत्नम्- gem, उपद्रव- harm, trouble (न उपद्रव-अनुपद्रव- नज्जत्पुरुष स.)

**उपदेशोऽहि मूर्खाणां, प्रकोपाय न शांतये।  
पयःपानं भुजंगानां, केवलं विषवर्धनम् ॥२२३॥** -पञ्चतन्त्र

मूर्खाणाम् उपदेशः प्रकोपाय, न हि शांतये (भवति)। भुजंगानाम् पयःपानम् केवलम् विषवर्धनम् (करोति)

A (good) advice given to fools, does not calm them down but makes them angry.  
It is like feeding milk to a snake; it only increases its venom.

मूर्खाणाम्, भुजंगानाम्, नीचानाम् - all ष. वि. ब. व. of मूर्ख-fool, भुजंग- snake, नीच- mean, low, उपदेशः, उपकारः -all पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of उपदेश-advise, उपकार-service, help, favor, प्रकोपाय & शांतये -च. वि. ए. व. of प्रकोप-strong anger (पु. /न. लिं.), शांति-calm, tranquil-(स्त्री. लिं.), न-no, not, हि- just, only, पयःपानम् , केवलम्, विषवर्धनम्- all न. लिं. प्र. वि. ए. व. of पयःपान-a drink of milk -पयस्- (न. लिं.) milk or water, -पयसः पानम् -ष. तत्पुरुष स., केवल- mere, alone, विषवर्धनम् -increase in venom-विषस्य वर्धनम् -ष. तत्पुरुष स., अपि- also, जायते-तु. पु. ए. व. of जन् ४ ग. आ. प. -to produce, create

**खलानां कण्टकानां च द्विविधैव प्रतिक्रिया ।  
उपानाम्बुखभङ्गोवा दूरतो वा विसर्जनम् ॥२२४॥-** चाणक्यनीति अ.१५ श्लो. ३

खलानाम् च कण्टकानाम् द्विविधा एव प्रतिक्रिया (अस्ति) ।  
उपानात् मुखभंगः, वा दूरतः वा विसर्जनम् (करणीयम् अस्ति) ॥

There are only two type of reaction for the wicked people and thorns. One is to hit their face with a footwear or to avoid them from a distance.

खलानाम् & कण्टकानाम् -ष. वि. ब. व. of खल-wicked or bad person & कण्टक- thorn, च -and, द्वि -two, विधा-manner, kind- द्वौ विधे- द्विविधा-द्विगु स. two kinds -स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., एव -only, प्रति- अव्यय- as a prefix to verb means, 'against', 'towards', 'back' & prefix to noun not derived from verbs it means 'likewise', resemblance, rivalry, क्रिया- action, प्रतिक्रिया-reaction, remedy, resistance, उपानात्- पं. वि. ए. व. of उपानह् -footwear, shoe, मुख-face, mouth, sharp point, edge, भङ्ग- breaking, splitting (धा सा. नाम. of भंज्-भनक्ति- ७ ग. प. प. to break) - मुखस्य भङ्गः- मुखभङ्गः- ष. तत्पुरुष स.-blow on the face- also means -splitting or breaking of sharp point, वा -or, दूर- far, distance , दूरतः from a distance, विसर्जन-dismissal, avoidance सृज्-सृजति ६ ग.प.प.- to create, to produce वि+सृज् -to send away

**गुणायन्ते दोषाः सुजनवदने दुर्जनमुखे गुणाः दोषायन्ते तदिदमपि नो विस्मयपदम् ।  
महामेघः क्षारं पिबति, करुते वारि मधुरं, फणी क्षीरं पीत्वा वमति गरलं दुःसहतरम् ॥२२५॥**

सुजनवदने दोषाः गुणायन्ते, दुर्जनमुखे गुणाः दोषायन्ते। तद् अपि इदम् नो (न उ) विस्मयपदम् (अस्ति)।  
महामेघः क्षारम् पिबति, मधुरम् वारि करुते। फणी क्षीरम् पीत्वा, दुःसहतरम् गरलम् वमति। ॥

Faults or defects get praised (advised) by noble or good people. But, even good virtues get faulted by wicked men ! But then, no, it is not surprising to us !. Big clouds drink salt ( sea water) and make sweet water, while the snake, after drinking milk, vomits most terrible venom !.

सुजनवदने & दुर्जनमुखे- स. वि. ए. व. of सुजनवदन- talk (mouth) of noble people -शोभनः जनः - सुजनः प्रादि. कर्मधारय स. & सुजनस्य वदनः -सुजनवदनः- ष. तत्पुरुष स; वदन & मुख - face, mouth & दुर्जनमुख- talk (mouth) of wicked people- दुष्टः जनः - दुर्जनः - प्रादि. कर्मधारय स- bad person, दोषाः & गुणाः- पु. लिं. प्र.

वि. ब. व. of दोष-fault, defect & गुण- virtue, quality, गुणायन्ते & दोषायन्ते -both- वर्त. प्रयोजक. (causative) आप. तृ. पु. ब. व. of गुण-गुणयति-ते १० ग उ. प. to praise, glorify & दुष-दोषयति-ते १० ग. उ. प. to find fault, defect, तद् -that, it, अपि- also, even, इदम्- this, it, नो (न उ). अव्यय-no, not, विस्मय- surprise, wonder, पदम् - cause, occasion matter, विस्मयस्य पदम्-विस्मयपदम्- ष. तत्पुरुष स., महामेघः - huge cloud-महान् मेघः - कर्मधारय स. स., क्षारम्, मधुरम्, क्षीरम्, दुःसहतरम्, गरलम् & वारि- all द्वि. वि. ए. व. of क्षार-salt न. लिं., मधुर- sweet, pleasing, न. लिं., क्षीर- milk पु. न. लिं., दुःसहतरम् - very unbearable- न. लिं.- दुःखेन सहते इति- दुःसहः - उपपद तत्पुरुष स., सह - सहते १ ग.प.प. to bear ; तर- a superlative prefix, गरल- venom पु.न. लिं., & वारि - water -न. लिं., पिबति, वमति & करुते-all—वर्त. तृ. पु. ए. व. of पा- १ ग. प. प. to drink, वम्- १ ग. प. प. of to vomit & कृ करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, फणिन् पु. लिं.- snake, पीत्वा- पू. का. वा. त्वान्त धा. सा. अव्यय of पा to drink.

**खलः सर्षपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यति ।  
आत्मनो बिल्वमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यति ॥ २२६ ॥**

खलः सर्षपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यति । आत्मनः बिल्वमात्राणि (छिद्राणि) पश्यन् अपि न पश्यति.

Wicked person finds faults in other persons, as small as a mustard seed, whereas he wilfully ignores his own faults as big as the wood-apple ('bilva' fruit)

खलः -प्र. वि. ए. व. of खल -wicked or mean person, सर्षपमात्राणि, परच्छिद्राणि, बिल्वमात्राणि- all न. लिं. प्र. वि. ब. व. of सर्षपमात्रम्- size of mustard -सर्षप-mustard seed, मात्रम् -size, measure, (सर्षपस्य मात्रम्- ष. तत्पुरुष स.), परच्छिद्रम्- other's faults, पर -other, छिद्रम्- hole, defect, fault -(पराणाम् छिद्रम्- ष. तत्पुरुष स.), बिल्वमात्रम्-size of wood-apple-बिल्व -wood apple -बेल- in Hindi- (बिल्वस्य मात्रम्- ष. तत्पुरुष स.), पश्यति- तृ. पु. ए. व. of दृश् १ ग. प. प. to see, look at, पश्यन् - वर्त. धा. सा. वि. of दृश-पश्यति, अत्मनः - ष. वि. ए. व. of अत्मन् -one's own, self, अपि-अव्यय- even, also, न-not.

**जीर्यन्ते जीर्यतः केशाः दन्ताः जीर्यन्ति जीर्यतः ।  
चक्षुः श्रोत्रे च जीर्यते तृष्णा एका न तु जीर्यते ॥ २२७ ॥- योगवासिष्ठ, उत्तरार्थ**

Two other versions:

जीर्यन्ते जीर्यतः केशाः दन्ताः जीर्यन्ति जीर्यतः ।  
क्षीयते जीर्यते सर्वम् तृष्णा एका न तु जीर्यते ॥

जीर्यन्ते जीर्यतः केशाः दन्ताः जीर्यन्ति जीर्यतः ।  
जीवनाशा धनाशा च जीर्यतः अपि न जीर्यते ॥

जीर्यतः केशाः जीर्यन्ते, जीर्यतः दन्ताः जीर्यन्ति । (जीर्यतः) चक्षुः श्रोत्रे च जीर्यते, तृष्णा एका न तु जीर्यते ॥  
जीर्यतः केशाः जीर्यन्ते, जीर्यतः दन्ताः जीर्यन्ति । सर्वम् क्षीयते जीर्यते । तृष्णा एका न तु जीर्यते । ॥  
जीर्यतः केशाः जीर्यन्ते, जीर्यतः दन्ताः जीर्यन्ति । जीवनाशा धनाशा च जीर्यतः अपि न जीर्यते ॥

For those who are aging, hair withers. For those who are aging, teeth perish. Eyes and ears get weak. (Everything diminishes and wears out). Hunger or greed is alone, indeed, that does not get old.(or desire to live and desire for money does not diminish with aging)

**जीर्यतः** -for aged one- ष. वि. ए. व. of **जीर्यत्**- वर्त. धा. सा. वि. of जृ (दीर्घ)- १, ४, ९ प. प. & १० ग. उ. प. जरति-  
**जीर्यति**- जृणाति & जारयति-ते to grow old, wear out, wither, decay, perish, **जीर्यन्ते** & **जीर्यते** - get old  
 (passive) कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ब & ए. व. of जृ (दीर्घ), **जीर्यन्ति**- ४ ग. प. प. तृ. पु. ब. व. of जृ (दीर्घ), केशाः &  
 दन्ताः- प्र. वि. ब. व. of केश- hair & दन्त-tooth, चक्षुः- न. लिं. प्र. वि. ए. व. of चक्षुस-eye, श्रोत्रै- न. लिं. प्र. वि. द्वि.  
 व. of श्रोत्रम्-ear, च-and, सर्वम्-all, everything, क्षीयते- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of क्षि-१, ५, ९ ग. प. प. क्षयति,  
 क्षिणोति, क्षिणाति - to decay, diminish, तृष्णा- hunger, greed, एका- one- both स्त्री. लिं प्र. वि. ए. व., न- not, तु-  
 on the other hand, but. ( जीवनाशा- desire to live जीवनस्य आशा & धनाशा- desire for money धनस्य  
 आशा- both ष. तत्पुरुष स.),

**बंधुः को नाम दुष्टानां कुप्येत्को नातियाचितः ।**  
**को न तृप्यति वित्तेन कुकृत्ये को न पंडितः ॥२२८॥ हितोपदेश**  
 (तृप्यति -> दृप्यति)

दुष्टानाम् कः नाम बंधुः (भवति) ? अतियाचितः कः न कुप्येत् ?  
 वित्तेन कः न तृप्यति/दृप्यति ? कुकृत्ये कः न पंडितः (अस्ति) ?

Who is the friend (brother) for wicked people? Who does not get angry on a persistent beggar? Who does not get satisfied by wealth? Who is not an expert in doing bad deeds?

**दुष्टानाम्** - ष. वि. ब. व. of दुष्ट- wicked person, कः; बंधुः, पंडितः & अतियाचितः:- all प्र. वि. ए. व. of किम्- who, what, which, बंधु- friend, brother, पंडित-expert, & अतियाचित-अति-अव्यय-a prefix meaning 'very', exceedingly', 'too', याचित-begged, implored -क. भू. धा. वि. of याच्- याचते -१ ग. आ. प. to beg, solicit, नाम- अव्यय- indeed, truly, named, न-no, not, कुप्येत्-विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of कुप्-कुप्यति -४ ग. प. प. to get angry, वित्तेन- तृ. वि. ए. व. of वित्त- wealth, तृप् -तृप्यति ४ ग.प.प. -to satisfy, to be satisfied दृप् -दृप्यति ४ ग.प.प. to be glad, to be proud; कुकृत्ये- स.ए.व. of कुकृत्य. कु - अव्यय, a prefix implying badness कृत्य - Adjective - what ought to be done

**ब्रह्मन्ने च सुरापे च चोरे भग्नवते तथा ।**  
**निष्कृतिर्विहिता सन्द्विः , कृतन्ने नास्ति निष्कृतिः ॥२२९॥ महाभा. शांति.अ.१७३ स्कन्दपुराणम्/खण्डः ६**

**सन्द्विः**: ब्रह्मन्ने, च सुरापे, च चोरे तथा भग्नवते, निष्कृतिः विहिता (अस्ति)। (परन्तु) कृतन्ने निष्कृतिः (विहिता) न अस्ति।

Atonement (reparation) has been prescribed by virtuous people for killing a devout man,, for drinking liquor, for stealing and for breaking a promise. But there is no atonement for an ungrateful person !

**सन्द्विः**- तृ. वि. ब. व. of सत् -noble or virtuous person ब्रह्मन्ने, सुरापे, चोरे, भग्नवते कृतन्ने all स. वि. ए. व. of ब्रह्म- killer of a devout man (intellect or brahmin)- ब्रह्मन्- devout man (intellect or brahmin) ब्रह्मानम् हन्ति इति- ब्रह्मन्- उपपद तत्पुरुष स., सुराप-drunker- सुरा- liquor-सुराम् पिबति इति-सुराप- उपपद तत्पुरुष स.,

चोर-thief, भग्न- broken-क. भू. धा. वि. of भंज-भनक्ति- ७ ग. प. प. to break, teardown, व्रत- vow-भग्नः व्रतः- भग्नव्रतः- कर्मधारय स., कृत- work done, a favour -(क. भू. धा. वि. of कृ- करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do ), कृतम् हन्ति इति- कृतघ्न- उपपद तत्पुरुष स -ungrateful, निष्कृतिः & विहिता- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of निष्कृति- atonement (निस+ कृति-work) & विहिता- prescribed -विहित- क. भू. धा. वि. of वि+हि (हिनोति ५ ग. प. प. to cast, incite, urge). (अस्ति, न-no, not, अस्ति-तृ. पु. ए. व. of अस्-२ ग प. प. to be.

जाड्यं हीमति गण्यते व्रतरुचौ दम्भः शुचौ कैतवं, शूरे निर्घृणता ऋजौ विमतिता दैन्यं प्रियालापिनि ।  
तेजस्विन्यवलिप्तता मुखरता वक्तर्यशक्तिः स्थिरे, तत् को नाम गुणो भवेत् गुणवतां यो दुर्जनैनर्ङ्गितः ॥२३० ॥  
(ऋजौ अथवा मुनौ, गुणवतां अथवा- सुगुणिनां )

हीमति जाड्यम् गण्यते, व्रतरुचौ दम्भः (गण्यते), शुचौ कैतवम् (गण्यते), शूरे निर्घृणता (गण्यते), ऋजौ (मुनौ) विमतिता (गण्यते), प्रियालापिनि दैन्यं (गण्यते), तेजस्विनि अवलिप्तता (गण्यते), वक्तरि मुखरता (गण्यते), स्थिरे अशक्तिः (गण्यते), तद् गुणवताम् (सुगुणिनाम्) कः नाम गुणः भवेत् यः दुर्जनैः न अङ्गितः?

Modesty is taken as dullness or apathy, devoutness is taken as hypocrisy, a clean or pure person is taken as a fraud, braveness is taken as cruelty, an honest (sage) is taken as stupid or foolish, an agreeable talker is taken as weak, a brilliant is taken as an arrogant, a good speaker is taken as talkative, steadiness is taken as weakness. Then, what quality of well-behaved people is not stigmatized by the crooked people?

हीमति, व्रतरुचौ, शुचौ, शूरे, ऋजौ (मुनौ), प्रियालापिनि, तेजस्विनि, वक्तरि, स्थिरे all स. वि. ए. व. of हीमत्-modest, bashful- ही - modesty, bashfulness -(स्त्री. लि)-ही मति: यस्य सः हीमत्- बहुव्रीहि स., व्रतरुचि-vow observer, devout- व्रते रुचि: यस्य सः -बहुव्रीहि स., शुचि-adjctv-clean, pious, unsullied, शूर-(पु.लिं) brave, valiant, ऋजि- honest, straight (मुनि-sage), प्रिय- pleasing, agreeable- आलापिन्- talker, speaker- प्रियम् आलापयति यः सः- प्रियालापिन्, तेजस्विन्- brilliant, dignified, वक्तृ-orator, speaker, स्थिर-firm, steady, जाड्यम्, दम्भः, कैतवम्, निर्घृणता, विमतिता, दैन्यम्, अवलिप्तता, मुखरता, अशक्तिः - all प्र. वि. ए. व. of जाड्य- (न. लिं) dullness, apathy, दम्भ- (पु.लिं) arrogance, hypocrisy, कैतवम्- (न. लिं) deceit, fraud, निर्घृणता- (स्त्री. लि) cruelty, mercilessness, विमतिता- (स्त्री. लि) stupidness, foolishness, दैन्यम्- (न. लिं) poverty, miserable state, अवलिप्तता- (स्त्री. लि) arrogance, haughtiness, मुखरता- (स्त्री. लि) talkativeness, अशक्ति- (स्त्री. लि) weakness (न शक्तिः - नञ्चतपुरुष स.), गण्यते- कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of गण्-गणयति-ते १० ग. उ. प. to count, consider, तद्- that गुणवताम् (सुगुणिनाम्)- ष. वि. ब. व. of गुणवत् /सुगुणिन् wise, well behaved, कः, यः, अङ्गितः & गुणः - प्र. वि. ए. व. of किम्- which, what, यद्- which, what, अङ्गित- stigmatized (क. भू. धा. वि. of अंक्-अंकयति-ते १० ग. उ. प. to mark, stamp, stigmatize) & गुण- quality, नाम- namely, भवेत्- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, दुर्जनैः - तृ. वि. ब. व. of दुर्जन- wicked person ( दुष्टः जनः - प्रादि. कर्मधारय स.), न- no, not

नलिकागतमपि कुटिलं न भवति सरलं शुनः पुच्छम् ।  
तद्वत् खलजनहृदयं बोधितमपि नैव याति माधुर्यम् ॥२३१॥

शुनः पुच्छम् नलिकागतम् अपि कुटिलम् (तु) भवति, न सरलम् (याति)।

तद्-वत्, खल-जन-हृदयम्, बोधितम् अपि, माधुर्यम् न एव याति ।

A dog's tail gone (pushed) through a tube, remains crooked and does not become straight.  
Likewise, the mind of a wicked person, even after counselling, does not become sweet (agreeable ).

शुनः - ष. वि. ए. व. of श्वन्- a dog पुच्छम् & नलिकागतम्- न. लिं प्र. वि. ए. व. of पुच्छ- tail & नलिकागत, नलिका-tube (स्त्री. लिं), गत- gone- क. भू. धा. वि. of गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go (नलिकायाम् गत- स. तत्पुरुष स.), अपि -अव्यय- also, and, कृटिलम् -crooked, bent, सरलम्- straight, न-नो, not, भवति & याति-both- वर्त. तृ. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be & या- २ ग. प. प. to go, become, तद्-वत् like-wise, खल- wicked, जन- person, हृदयम्- mind, heart- खलः जनः -खलजनः -कर्मधारय स. खलजनानाम् हृदयम् -खलजनहृदयम् -ष. तत्पुरुष स., बोधित- counselled, प्रयोजक क. भू. धा. वि. of बुध् - बोधति-ते १ ग. उ. प. to understand, perceive, माधुर्यम्- pleasant, sweet, एव -अव्यय-just, just so, same

**नकृत्वा कर्म लोके हि फलं विन्दति कर्हिचित् ।  
स तु वक्तव्यतां याति द्वेष्यो भवति भूयशः ॥२३२॥**  
अथवा -अकृत्वा कर्मयो लोके फलं विन्दति धिष्ठितः। महाभा. १०.०२.१७

लोके कर्हिचित् कर्म नकृत्वा हि फलं विन्दति । सः तु वक्तव्यताम् याति; भूयशः द्वेष्यः भवति ।  
(लोके यः धिष्ठितः कर्म अकृत्वा फलं विन्दति )

In this world, some people achieve success, without (actually) doing (any) work. He is (very much) discussed ( by the people in unkind words). He is very much hated/ envied (by them).

लोके -स. वि. ए. व. of लोकः or लोकम्- world, कर्हिचित् -कः हि चित् - who so ever, कर्म-प्र. वि. ए. व. of कर्मन् (न. लिं) action, work, अकृत्वा/नकृत्वा- without doing- कृत्वा- त्वांत् धा. सा. अव्यय of कृ करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, हि- अव्यय-simply, just, फलम्- success, fruit विन्दति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of विद् ६ ग. उ. प. to get, obtain, find ( Please note- विद्- वेति २ ग. प. प. to know, ४ आ. प. -विद्यते to exist, ७ ग आ. प.-वित्ते to consider, know, १० आ. प. वेदयते -to declare), सः, यः, धिष्ठितः, भूयशः, द्वेष्यः -all पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of तद्- he, यद् -who, धिष्ठित- firm / steady minded, cool -क. भू. धा. वि. of धी+स्था-तिष्ठति, भूयस् -adjctv- very much, more, large, द्वेष्य- hated, envied -कर्मणि विधर्थ धा. सा. वि. of द्विष् -२ उ. प. द्वेष्टि-द्विष्टे to hate, तु - अव्यय- merely, only, वक्तव्यताम्- द्वि. वि. ए. व. of वक्तव्यता-talked about (स्त्री. लिं.), याति & भवति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of या- २ ग. प. प. to become, to go & भू to be १ ग. प. प.

**सर्पः क्रूरः खलः क्रूरः, सर्पात् क्रूरतरः खलः ।  
सर्पः शाम्यति मन्त्रैश्च, दुर्जनः केन शाम्यति ॥२३३॥ -भर्तृहरी नीति.**

अथवा - मन्त्रौषधिवशः सर्पः, खलः केनुपशाम्यते ॥

सर्पः क्रूरः (अस्ति), खलः क्रूरः (अस्ति, परन्तु ) खलः सर्पात् क्रूरतरः (अस्ति)।

सर्पः (तु) मन्त्रैः च शाम्यति। दुर्जनः केन शाम्यति?

अथवा- सर्पः मन्त्र-औषधि-वशः (भवति), खलः केन उपशाम्यते?

A Snake is cruel (and) a wicked man is cruel (as well) . (But) the wicked man is more cruel than the snake. Snake (bite) can be cured by hymns but what is the remedy for (ills of) a wicked man? Or: Snake (bite) can be controlled by hymns and medicine (herb), but how a wicked man can be controlled?

सर्पः, कूरः, खलः, कूरतरः, दुर्जनः, मन्त्रौषधिवशः - all प्र. वि. ए. व. of सर्प- snake, कूर- cruel, खल- wicked man, कूरतर- more cruel, दुर्जन- bad man, मन्त्रौषधिवश- subject to hymns and medicine, (मन्त्र-hymn, औषधि- medicine, herb, वश- subject to, influenced by- मन्त्रः च औषधिः च - मन्त्रौषधिः - द्वंद्व स.- मन्त्रौषधिनेन वशः - तृ. तत्पुरुष स.), सर्पात् -पं. वि. ए. व. of सर्प, मन्त्रैः - तृ. वि. ब. व. of मन्त्र, च -and, शाम्यति- तृ. पु. ए. व. of शम् ४ ग. प. प. to be calm, quiet, tranquil, केन- तृ. वि. ए. व. of किम्- which, what, उपशाम्यते- to get tranquiled, calmdowned कर्मणि प्रयोग तृ. पु. ए. व. of उप+शम्.

**स्तोकेनुन्नतिमायाति स्तोकेनायात्यधोगतिम्।  
अहो सुसद्दृशी चेष्टा तुलायष्टे खलस्य च ॥२३४॥**

स्तोकेन उन्नतिम् आयाति । स्तोकेन आयाति अधोगतिम्।  
अहो, तुलायष्टे: खलस्य च चेष्टा सुसद्दृशी (भवति) ॥

Rises with very little, descends with very little. Oh, behaviour of a balance-rod and a wicked man is very much similar !

स्तोकेन- तृ. वि. ए. व. of स्तोक- adjctv- little, small, short, उन्नतिम्, अधोगतिम् - द्वि. वि. ए. व. of उन्नति (स्त्री. लिं) elevation, height, rise, अधोगति- (स्त्री. लिं)- downfall ( अधस्-अधः- down, below degradation, गति- motion, course, fate), आयाति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of आ+या to come to, become (या-याति २ ग. प. प. to go), अहो -Oh, तुलायष्टे: & खलस्य- both ष. वि. ए. व. of तुलायष्टि- balance rod ( तुला-balance, यष्टि-rod तुलायाः यष्टिः - ष. तत्पुरुष स.) & खल- wicked man, चेष्टा- behaviour, gesture, motion, सु-अव्यय-a particle to indicate well, good, very, easily, readily, सद्दृशी (स्त्री. लिं)-like, resembling, similar, fit, right etc (also - सदक्ष-क्षी, सदश, सदशी), च –and

**स्वायत्तमेकान्तगुणं विधात्रा, विनिर्मितं छादनमज्ञतायाः ।  
विशेषतः सर्वविदां समाजे, विभूषणं मौनमपण्डितानाम् ॥२३५॥** - भृहरि नीति.

अज्ञतायाः, स्वायत्तम् एकान्त-गुणम् छादनम्, विधात्रा विनिर्मितम् (अस्ति)।  
अपण्डितानाम्, विशेषतः सर्वविदां समाजे, मौनम् विभूषणम् (भवति) ॥

For stupidity, a great cover that remains in one's control, has been created by the Creator. (That cover is keeping quiet !) For the ignorant, particularly, in the company of learned people, it is wise to keep quiet.

अज्ञतायाः- for stupidity- ष. वि. ए. व. of अज्ञता (स्त्री. लिं); स्वायत्तम्, एकान्तगुणम्, छादनम्, विनिर्मितम् - all न. लिं. प्र. वि. ए. व. -स्वायत्तम् -स्व+आयत्तम्- स्व-self, one's own- आयत्त- dependent on -क. भू. धा. वि. of आ+ यत् (यत्-यत्ते १ ग. आ. प. to strive, attempt, एकान्त- absolute, great, गुणम् - quality, छादनम् - cover, विनिर्मितम्- created- क. भू. धा. वि. of वि+निर्+मा (मा - माति २ ग. प. प. to measure), विधात्रा-by the creator-

तृ. वि. ए. व. of विधातु, अपण्डितानाम्- ष. वि. ब. व. of अपण्डित- stupid, ignorant (न पण्डित - नज्ञत्पुरुष स.), विशेषतः (विशेषतस)- especially, particularly, सर्वविदाम् -ष. वि. ब. व. of सर्वविद् - all-knowing (सर्वम् वेति इति - उपपद तत्पुरुष स.), समाजे- स. वि. ए. व. of समाज- group, company, मौनम्-silence, विभूषणम् - decoration, ornament.

**अलसस्य कुतो विद्या, अविद्यस्य कुतो धनम्।  
अधनस्य कुतो मित्रम्, अमित्रस्य कुतः सुखम् ॥ २३६ ॥**

अलसस्य विद्या कुतः (भवति)? अविद्यस्य धनम् कुतः (भवति)?  
अधनस्य मित्रम् कुतः (भवति)? अमित्रस्य सुखम् कुतः (भवति)?

How will a lazy man get education? Without education, how will one earn money? Without money, how will one have friends? Without friends, how will one be happy?

अलसस्य, अविद्यस्य, अधनस्य ,अमित्रस्य - all ष. वि. ए. व. of अलस, अविद्य, अधन, अमित्र. अलस-adjctv-inactive, dull, ( लस् लसति -१ ग प. प. to shine, play, cause), अविद्य, अधन & अमित्र all नज्ञत्पुरुष स.-विद्य- knowledgeable, educated- कर्मणि विध्यर्थ धातुसाधित विशेषण of विद्- वेति २ ग. प. प. to know, अधन-one without money, धन- wealth, money & अमित्र -one without friend-मित्र -friend, विद्या-education, knowledge (स्त्री. लिं), धनम् -wealth, money (न. लिं), मित्रम् -friend (न. लिं), सुखम् -happiness (न. लिं), कुतः (कुतस्)-अव्यय- where, in what (other) place, whence

**एकस्य कर्म संवीक्ष्य, करोत्यन्योऽपि गर्हितम्।  
गतानुगतिको लोको, न लोकः पारमार्थिकः ॥ २३७ ॥ - पञ्चतन्त्र**

एकस्य कर्म संवीक्ष्य, अन्यः अपि गर्हितम् करोति | लोकः गतानुगतिकः (अस्ति)। न लोकः पारमार्थिकः (अस्ति)॥

Seeing the work done by the one, other person also follows the same, (even if it is) wrong . People (just) follow the one who has gone ahead (or who has done it before). No one tries to understand properly what is the real meaning or result of what he is doing.

एकस्य- ष. वि. ए. व. of एक-one, कर्म-द्वि. वि. ए. व. of कर्मन् -work (न. लिं), संवीक्ष्य- seeing-कर्मणि विध्यर्थ धा. सा. विशेषण of सं+वि+ईक्ष्- observe, see ( ईक्ष्- ईक्षते १ ग.आ. प. to see), अन्यः, गतानुगतिकः, पारमार्थिकः & लोकः - पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of अन्य-other, गतानुगतिक do as others do (गत- gone -अनुगत followed - गतान् अनु गच्छति इति- गतानुगतिक उपपद तत्पुरुष स.), पारमार्थिक - knowing the meaning or result -पारम्- Opposite bank of a river, going across, conclusion - अर्थिन्- seeker, desirous - पारम् अर्थयति इति- wanting to know the meaning or result-(उपपद तत्पुरुष स.), & लोक- people, अपि-also, गर्हितम् - reproachful, wrong doing-क. भू धा. वि. of गर्ह-गर्हते, गर्हयते- १ & १० ग आ. प. to blame, reproach, करोति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of कृ- ८ ग. उ. प. to do, न- no, not,

शक्यो वारयितुं जलेन हुतभूक् छत्रेण सूर्योतपो,  
नागेन्द्रो निशितांकुशेन समदौ दण्डेन गोगर्दभौ ।  
व्याधिर्भेषजसंग्रहैश्च विविधे मन्त्रप्रयोगैर्विषम्  
सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ॥२३८॥ - भर्तृहरि नीति शतकम्

हुतभूक् जलेन वारयितुम् शक्यः (भवति) । सूर्योतपः छत्रेण (वारयितुम् शक्यः भवति) । नागेन्द्रः निशित-अंकुशेन, समदौ गोगर्दभौ दण्डेन, व्याधिः विविधैः भेषज-संग्रहैः; विषम् मन्त्रप्रयोगैः च वारयितुम् शक्याः (भवन्ति)। सर्वस्य शास्त्रविहितम् औषधम् अस्ति । (परन्तु) मूर्खस्य औषधम् न अस्ति ॥

It is possible to control the fire by water, heat of sun by a shade, king-elephant by a sharp goad, furious (drunk) bulls and donkeys by a rod, a disease by variety of medicines and (snake) poison by chanting of hymns. For everything there is scientific remedy. (But) for a stupid person, there is no remedy (medicine).!

हुतभूक् - fire, सूर्योतपः -sunshine/heat, नागेन्द्रः -king elephant -नाग - elephant, इन्द्र -lord, King, नागेषु इन्द्रः स. तत्पुरुष स., व्याधिः -desease all पु. लिं. प्र. वि. ए. व. समदौ गोगर्दभौ- पु. लिं. प्र. वि. द्वि. व. of समद- मदेन सहित-तृ. तत्पुरुष स.- मद- rut, lust, intoxication & गोगर्दभ-गौः च गर्दभः च -द्वंद्व स. गो- bull- गर्दभः donkey-both (पु. लिं), जलेन, छत्रेण, निशित-अंकुशेन, दण्डेन all न. लिं. तृ. वि. ए. व. of जलम्-water, छत्रम्- shade, निशित- sharp-अंकुशम् -goad- निशितम् अंकुशम्- निशितांकुश- कर्मधारय स.,दण्डम् - rod, विविधैः, भेषजसंग्रहैः, मन्त्रप्रयोगैः न. लिं. तृ. वि. ब. व. of विविध- variety of, भेषजसंग्रह - store of medicine -भेषजस्य संग्रहः - मन्त्रप्रयोग-मन्त्र- hymn, प्रयोग- use - मन्त्रस्य प्रयोगः- both- ष. तत्पुरुष स.,च-and, विषम्- poison, वारयितुम्- to control- प्रयोजक तुमन्त हेत्वार्थक धा. सा. अव्यय of वृ -१,५,९ ग. उ. प., शक्यः- कर्मणि विध्यर्थ धा.सा. वि. of शक्- शक्नोति ५ ग. प. प. to be able, सर्वस्य & मूर्खस्य -ष. वि. ए. व. of सर्व- all & मूर्ख- stupid, शास्त्रविहितम् - शास्त्रेण विहितम् -तृ. तत्पुरुष स. -शास्त्र- science, scripture, विहितम्-prescribed (क. भू. धा. वि. of वि+हि- हिनोति ५ ग. प. प.), औषधम्-medicine, अस्ति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of अस् २ ग. प. प. to be

गच्छ सूकर भद्रं ते वद सिंहो मया हतः ।  
पण्डिता एव जानन्ति सिंह सूकरयोर्बलम् ॥२३९॥

सूकर, भद्रं ते । गच्छ, वद, 'सिंहः मया हतः' (इति)। पण्डिताः एव जानन्ति सिंहसूकरयोः बलम् ॥

Oh Pig, God bless you, Go and tell (everybody) that 'Lion is killed by me'. Wise men surely know the strength of a lion and a pig !.

सूकर- सं. वि. ए. व. of सूकर- Pig, Hog, भद्रम्- blessing, welfare, good fortune, ते- ष. वि. ए. व. of युष्मद् - you, गच्छ & वद- आज्ञार्थं द्वि. पु. ए. व. of गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go & वद- वदति १ ग. प. प. to speak, tell, सिंहः & हतः- प्र. वि. ए. व. of सिंह-lion & हत- killed- क. भू. धा. वि. of हन्-हन्ति २ ग. प. प. to kill, मया - तृ. वि. ए. व. of अस्मद् -I, we, सिंहसूकरयोः - षष्ठी. वि. द्वि. व. of सिंहसूकर - सिंहः च सूकरः च -द्वंद्व स., बलम् - strength पण्डिताः - प्र. वि. ब. व. of पण्डित-wiseman, एव-अव्यय-alone, just, only the truth, जानन्ति- वर्ते. तृ. पु. ब. व. of ज्ञा-जानाती-जानीते ९ ग. उ. प. to know

मुक्ताफलैः किं मृगपक्षिणां च, मिष्टान्नपानं किमु गर्दभानाम् ।  
अन्धस्य दीपो बधिरस्य गीतं, मूर्खस्य किं धर्मकथाप्रसंगैः॥२४०॥

मृगपक्षिणाम् मुक्ताफलैः किम् ( प्रयोजनम् अस्ति?) । गर्दभानाम् च किम् उ मिष्टान्नपानम् ? अन्धस्य (किम्) दीपः, बधिरस्य (किम्) गीतम् ? मूर्खस्य धर्मकथाप्रसंगैः (किम् प्रयोजनम् अस्ति?) ॥

What is the use of pearls to animals and birds ? What is the value of of sweets and drinks to donkeys ? What is the use of a lamp to a blind and a song to a deaf ? And then, what is the use of a religious discourse to stupid person?

मृगपक्षिणाम् , गर्दभानाम् - ष. वि. ब. व. of मृगपक्षि -मृग-animal, पक्षिन्-bird, मृगः च पक्षी च-द्वंद्व स. & गर्दभ- donkey, किम्- what, मुक्ताफलैः & धर्मकथाप्रसंगैः - तृ. वि. ब. व. of मुक्ताफल- pearl & धर्मकथाप्रसंग- धर्म- religion, कथा- story, प्रसंग- discourse, a subject or topic-, धर्मस्य कथा -धर्मकथा-धर्मकथानाम् प्रसंगः - both ष. तत्पुरुष स., च-and, किम् उ- whether, why, how much, मिष्ट-sweet, अन्न - food, पानम् -drink, मिष्टम् अन्नम् -मिष्टान्नम् - कर्मधारय स., मिष्टान्नम् च पानम् च मिष्टान्नपानम्- द्वंद्व स; अन्धस्य, बधिरस्य, मूर्खस्य- all ष. वि. ए. व. of अन्ध -blind, बधिर-deaf, मूर्ख - stupid, दीपः & गीतम्- प्र. वि. ए. व. of दीप (पु. लिं)- lamp & गीतम्- (न. लिं) song

**यस्यास्ति सर्वत्र गतिः स कस्मात् स्वदेशरागेण हि याति नाशम् ।  
तातस्य कूपोऽयमिति ब्रुवाणा क्षारं जलं कापुरुषा पिबन्ति ॥ २४१ ॥ योगवासिष्ठ-उत्तरार्थ, भोजप्रबंध**

यस्य सर्वत्र गतिः अस्ति, सः कस्मात् हि स्वदेशरागेण नाशम् याति ? 'अयम् तातस्य कूपः' इति ब्रुवाणाः कापुरुषाः, क्षारं जलं पिबन्ति ।

One who is capable of moving everywhere, how will he ever suffer with emotional attachment to his place ?. (He will not) Coward people stick (forever) to a well (place), saying, 'It is dug by my father' ; (so we will), drink its water, even if it is salty.

यस्य-whose & तातस्य -of father-both पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद् who, what & तात- father, सर्वत्र .अव्यय- everywhere, गतिः, सः & कूपः -प्र. वि. ए. व. of गति (स्त्री. लिं) -movement, access, going, तद् (पु. लिं)- he & कूप- well, अस्ति & याति -both २ ग. प. प. of अस् -to be & या- to go, स्वदेशरागेण- तृ. वि. ए. व. of स्वदेशराग- स्वदेश-स्वस्य देशः own place, native place ष. तत्पुरुष स.-, राग- emotion, love, affection- स्वदेशस्य रागः - स्वदेशराग- ष. तत्पुरुष स emotional attachment to native place, कस्मात् -how पं. वि. ए. व. of किम् who, what, which, हि -अव्यय- indeed, certainly, नाशम् -ruin, loss, अयम् -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of इदम्- he, इति- अव्यय- so, likewise, ब्रुवाणाः & कापुरुषाः -पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of ब्रुवाण-teller- वर्त. धा. सा. वि. of -ब्रु ब्रवीति- ब्रूते- २ ग. उ. प. to tell, say, & कापुरुष-coward, क्षारम् -salt & जलम् -water both न. लिं. द्वि. वि. ए. व., पिबन्ति- वर्त. तु. पु. ब. व. of पा- पिबति १ ग. प. प. to drink

**यथा खरः चन्दनभारवाही, भारस्य वेत्ता न तु चन्दनस्य ।  
एवं हि शास्त्राणि बहून्यधीत्य, अर्थेषु मूढाः खरवद्वहन्ति ॥ २४२ ॥ - पञ्चतन्त्र**

यथा चन्दनभारवाही खरः भारस्य वेत्ता (भवति), चन्दनस्य (वेत्ता) न तु (भवति), एवम् हि (तथा), मूढाः, बहूनि शास्त्राणि अधीत्य, अर्थेषु (वेत्ता: न भवन्ति), खरवत, (नूनं शास्त्रभाराणि) वहन्ति ॥

Just like a donkey carrying sandalwood load, knows only its weight but not the, similarly, those who have read a lot of scriptures without understanding their true meaning, bear only their burden; just like the donkeys !

चन्दनभारवाही, खरः & वेत्ता -पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of चन्दनभारवाहिन्- carrier of sandalwood load-चन्दन- sandal, भार- load- चन्दनस्य भारः -चन्दनभारः -ष. तत्पुरुष स. -चन्दनभारम् वहति इति -चन्दनभारवाहिन् -उपपद तत्पुरुष स., खर-donkey & वेत्तु-knower, espouser, यथा-अव्यय-like, as, just like, चन्दनस्य & भारस्य -ष. वि. ए. व. of चन्दन & भार, न-no, not, तु- but, as to, and now, एवम् -just, merely same, हि-indeed, surely- all- अव्यय, अर्थेषु- स. वि. ब. व. of अर्थ- meaning, knowledge, मूढः:- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of मूढ़ - ignorant, confounded-क. भू. धा वि. of मुह्-मुह्यति ४ ग. प. प. to be perplexed, to err, faint, बहूनि & शास्त्राणि- न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of बहु-many, lot of & शास्त्र-scripture, science, अधीत्य- after reading- कर्मणि ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of अधि+इ-अधीते- आ. प. to read, study ( इ-एति २ ग. प. प. to go, come to), खरवत् -like a donkey, वहन्ति- वर्त. तु. पु. ब. व. of वह् -वहति-ते १ ग. उ. प. to carry, bear, convey.

**अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः ।  
ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न रञ्जयति ॥२४३॥** भृत् नीति.

अज्ञः सुखम् आराध्यः (भवति), विशेषज्ञः सुखतरम् आराध्यते। ज्ञान-लव-दुर्विदग्धम् नरम् ब्रह्मा अपि न रञ्जयति।

An ignorant gets convinced easily. An expert gets convinced even more easily. But even the God (ब्रह्मा ), will not be able to satisfy a man who is badly burnt from very little knowledge,.

अज्ञः, आराध्यः, विशेषज्ञः, ब्रह्मा all प्र. वि. ए. व. of अज्ञ- ignorant, आराध्य- convinced, satisfied-कर्मणि. वि. धा. सा. वि. of आ+राध् ( राध्-राधोति ५ प. प. to propitiate, conciliate ) विशेषज्ञ- expert, ब्रह्मन्- creator, सुखम्- easily, सुखतरम् -more easily, आराध्यते- कर्मणि प्रयोग त्. पु. ए. व. of आ+ राध्, ज्ञान-knowledge, information, लव- iota, small fraction, दुर्विदग्धम्, नरम्-द्वि. वि. ए. व. of दुर्विदग्ध- badly suffering, दुर- अव्यय- a prefix indicates 'bad', 'hard', वि -अव्यय- a prefix indicates 'intensity', 'greatness', दर्थ-burnt- क. भू. धा. वि. of दह्-दहति १ ग. प. प. to burn, scorch, ज्ञानलव - लवं दन्यानं -कर्मधारय स. दुर्विदग्ध - दुर् विदग्धः - - प्रादि कर्मधारय स. ज्ञानलवदुर्विदग्धः - यस्य लवं दन्यानं दुर्विदग्धः अस्ति स :- बहुत्रीहि स. अपि-अव्यय- also, even, न-not, no, रञ्जयति-causal-प्रायोजक वर्त. त्. पु. ए. व. of रञ्ज-१ & ४ उ. प. रजति-ते, रज्यति-ते -to gratify, satisfy

**येषां न विद्या न तपो न दानं, ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः ।  
ते मर्त्यलोके भुविभारभूता, मनुष्यरूपेण मृगाश्वरन्ति ॥२४४॥** - चाणक्य नीति

येषां न विद्या, न तपः; न दानं, ज्ञानं न शीलं, न गुणः न धर्मः (अस्ति), ते मर्त्य-लोके, भुविभारभूताः, मृगाः, मनुष्यरूपेण चरन्ति॥

Those who do not have education, have no austerity, do not practice charity, do not have any character nor any quality, do not follow any code of conduct ( Dharma), they are mere burden on this earth, in the form of people, like animals that graze (in the pastures).

येषां -for those पु. लिं. ष. वि. ब. व. of यद्-who, what, which, न -no, not, विद्या-education (स्त्री. लिं), तपः - austerity, गुणः - quality, धर्मः- code of conduct (Dharma) all (पु. लिं), दानम्-charity, ज्ञानम् -wisdom, शीलम्- character- all ( न. लिं), all प्र. वि. ए. व., ते , मृगाः: भुविभारभूताः -all पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of तद् -he, मृग- animal भुविभारभूत- burden on the earth-भुवि-स. वि. ए. व. of भूः- earth, भार- load, burden भुविभारम् भवति इति-भुविभारभूत-उपपद तत्पुरुष स. मर्त्यलोके- स. वि. ए. व. of मर्त्यलोक- world of mortals, मर्त्य- mortal, लोक-world मर्त्यः लोकः - कर्मधारय स., मनुष्यरूपेण - तृ. वि. ए. व. of मनुष्यरूप- human form-मनुष्यः इव रूपः -उपमानपूर्वपद कर्मधारय स., चरन्ति-तृ. पु. ब. व. of चर् चरति-१ ग. प. प. to graze, move, walk

**लोभाविष्टे नरो वित्तं, वीक्षते नैव चापदम् ।  
दुग्धं पश्यति मार्जारो, यथा न लगुडाहतिम् ॥२४५ ॥**

लोभाविष्टः नरः वित्तम् एव वीक्षते , न च आपदम् (वीक्षते), यथा मार्जारः दुग्धम् (एव) पश्यति, न लगुडाहतिम् (पश्यति) ॥

A greedy person only sees the (ways of acquiring) wealth, but not the danger (associated with them), similar to a cat, that sees only the milk but not the killing stick !

लोभाविष्टः, नरः, मार्जारः - all पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of लोभाविष्ट -blinded by greed- लोभेन आविष्टः - तृ. तत्पुरुष स. - लोभ-greed, आविष्ट- possessed, over powered क. भू. धा. वि. of आ+विश् (विश् -६ ग. प. प. to enter, to go or come to), नर- man, person, मार्जार- a cat, वित्तम् , आपदम् , दुग्धम् - all न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of वित्त- wealth, आपद-danger, दुग्ध- milk, लगुडाहतिम्-स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of लगुडाहति- Killing or beating by stick- लगुड़- (also लगुर, लगुल)- a stick, club, आहति -killing, beating or injury- (लगुडेन आहतिः- तृ. तत्पुरुष स.), वीक्षते & पश्यति - both- वर्त. तृ. पु. ए. व. of वि+ईक्ष् - to see, behold ( ईक्ष्-१ ग. आ. प. to see, to look or gaze at ) & दृश्-१ ग.प. प. to see, look at, न- no, not, एव- just, only, merely, च-and, यथा-अव्यय- as, in the manner, like

**विषभारसहस्रेण गर्वं नायाति वासुकिः ।  
वृश्चिकोबिन्दुमात्रेणोर्ध्वं वहति कण्टकम् ॥ २४६ ॥**

वासुकिः विष-भार-सहस्रेण गर्वम् न आयाति। वृश्चिकः बिन्दुमात्रेण (विषेण), कण्टकम् ऊर्ध्वं वहति ॥

Vaasuki (king of snakes), having large load of venom does not get arrogant.. But a scorpion, only with a drop poison, carries it's sting erect (with pride)!

वासुकिः, वृश्चिकः - प्र. वि. ए. व. of वासुकि- king of snakes, name of the celebrated serpent, वृश्चिक- scorpion, विषभारसहस्रेण & बिन्दुमात्रेण- तृ. वि. ए. व. of विषभारसहस्र- large load of venom- विष- poison, भार-load, सहस्र-thousand, ( huge, large) & बिन्दुमात्र-size of a drop -बिन्दु- drop or point, मात्र-adjctv- an affix added to nouns in the sense of 'measuring as much as' 'as', गर्वम् & कण्टकम्- द्वि. वि. ए. व. of गर्व- arrogance, pride & कण्टकः or कण्टकम्- sting, any troublesome fellow, nuisance, न- no, not, आयाति & वहति - both वर्त. तृ. वि. ए. व. of आ+या to come to, attain ( या- २ ग. प. प. to go, move) & वह-१ ग. प. प. to carry, ऊर्ध्वम्- अव्यय-upward, aloft, erect

यत्र विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्रात्पधीरपि ।  
निरस्तपादपे देशे एरण्डोऽपि द्रुमायते ॥२४७॥ - हितोपदेश

यत्र विद्वत् जनः न अस्ति, तत्र अल्पधीः अपि श्लाघ्यः (भवति) । एरण्डः अपि निरस्त-पादपे देशे द्रुमायते ॥

Where there are no learned people, even a dull-witted person gets praised. In a place where there is no vegetation, even a castor-oil plant passes for a tree.

यत्र- where, in which place & तत्र - there, in that place-both अव्यय, विद्वज्जनः, अल्पधीः, श्लाघ्यः, एरण्डः - all प्र. वि. ए. व. of विद्वज्जन-पु. लिं.- विद्वान् जनः- कर्मधारय स . -learned people, विद्वस्-adjctv-wise, knowing, learned (पु. लिं- विद्वान्, स्त्री. लिं- विदुषी, न. लिं-विद्वत्)-, अल्पधी-foolish, dull-witted person, अल्प- adjctv-small, little, धीः- स्त्री. लिं, -intellect, understanding- अल्पा धीः यस्य सः - बहुव्रीहि स., श्लाघ्य- praise worthy- कर्मणि विधर्थ धा. सा. वि. of श्लाघ्-श्लाघ्यते १ ग. आ. प.- to praise, extol, एरण्ड-castor-oil plant, न-но, not, अस्ति-त्. पु. ए. व. of अस् २ ग. प. प. to be, अपि-अव्यय-even, also, निरस्तपादपे & देशे both स. वि. ए. व. of निरस्तपादप- barren land- निरस्त- devoid of, cast off- (क. भू. धा. वि. of निर्+अस्), पादप -tree- पदात् पिबति इति - उपपद तत्पुरुष . निरस्तः पादपः -निरस्तपादप- कर्मधारय स . & देश - land, place, द्रुमायते- प्रयोजक आ. प. त्. पु. ए . व. of द्रुम्- नाम सा. धातु. (द्रुमः - tree)

यथा भूमिः तथा तोयं , यथा बीजं तथाङ्कुरः ।  
यथा देशः तथा भाषा, यथा राजा तथा प्रजा ॥२४८॥

यथा भूमिः तथा तोयं (अस्ति), यथा बीजं तथा अङ्कुरः (भवति) ।  
यथा देशः तथा भाषा (भवति), यथा राजा तथा प्रजा (अस्ति) ॥

Quality of water depends on nature of soil. Quality of sprout depends on the seed. Language is different at different countries. Subjects of a kingdom follow (behavior of) their King.

यथा-as, like, as for example & तथा- thus, in that manner, and also -both -अव्यय, भूमिः -(स्त्री लिं) land, earth, तोयम् -(न. लिं) water, बीजम्- (न. लिं) seed, अङ्कुरः -(पु. लिं) sprout, देशः -(पु. लिं) country, land, भाषा-(स्त्री लिं) language, राजा-(पु. लिं-राजन्) -King- all प्र. वि. ए. व., प्रजा- subjects प्र. वि. ए. व. of प्रजा

यः स्वभावो हि यस्यास्ति, स नित्यं दुरतिक्रमः।  
श्वा यदि क्रियते राजा, स किं नाश्रात्युपानहम् ॥२४९॥ हितोपदेश

यस्य यः स्वभावः हि अस्ति, सः (स्वभावः) नित्यम् दुरतिक्रमः (भवति)।  
श्वा यदि राजा क्रियते, सः किम् उपानहम् न अश्वाति ?

It is very difficult to change whatever the inherent nature one has,. If a dog is made a king, will it still not chew the footwear?

यः, स्वभावः, सः, दुरतिक्रमः, श्वा & राजा- all पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्- who, what, स्वभाव -nature, character, तद्- it, that, दुरतिक्रम -difficult to overcome or change (दुस् or दुर्- before vowels or soft consonants-

prefix meaning, 'bad', 'evil', 'wicked', 'inferior', 'difficult', 'hard', अति-prefix meaning, 'very', 'exceedingly', too. क्रम-course, order, pace, step), श्वन्- dog & राजन्-king, हि- अव्यय-surely, indeed, यस्य- ष. वि. ए. व. of यद् one who, अस्ति-वर्ते. तृ. पु. ए. व. of अस्- २ ग. प. प. to be, नित्यम् -always, habitually, यदि-अव्यय- if, in case, क्रियते -कर्मणि वर्ते. तृ. पु. ए. व. of कृ- ८ ग. उ. प. to do, to perform, to make, किम्- न. लिं. प्र. वि. ए. व. what, will it?, न- not, अश्वाति-वर्ते. तृ. पु. ए. व. of अश्- ९ ग. प. प. to eat, consume, उपानहम्-(स्त्री, लिं) द्वि. वि. ए. व. of उपानह- footwear, shoe

**प्रेक्षणीयः प्रयत्नेन स्वभावो नेतरे गुणाः ।  
अतीत्य हि गुणान् सर्वान् स्वभावो मूर्ध्नि वर्तते ॥२५०॥**

स्वभावः प्रयत्नेन प्रेक्षणीयः । न इतरे गुणाः । गुणान् सर्वान् अतीत्य हि स्वभावः मूर्ध्नि वर्तते ॥

One's inner nature (character) should be observed (studied) carefully and not any other qualities. Surpassing all other qualities, inner nature happens to be on top of them all.

स्वभावः & प्रेक्षणीयः- पु. लिं. प्र. वि. ए. of स्वभाव - inner nature or natural Constitution & प्रेक्षणीय-should be observed- कर्मणि विधर्थ धा. सा. वि. of प्र+ईक्ष (ईक्ष-ईक्षते- १ ग. आ. प. to see), प्रयत्नेन by efforts तृ. वि. ए. व. of प्रयत्न-effort, न इतरे-not others- इतरे- न. लिं. प्र. वि. ब. व. of इतरत- other, गुणाः- qualities- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of गुण, गुणान् सर्वान् - all the qualities- both द्वि. वि. ब. व. of गुण quality & सर्व- all, अतीत्य- surpassing, overcoming (अति-very, too much, इत्य - पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of इ- एति २ ग. प. प. to go), हि-अव्यय-indeed, surely, मूर्ध्नि-on head- पु. लिं. स. वि. ए. व. of मूर्धन्- head, top, the highest, peak, वर्तते - stays आ. प. वर्ते. तृ. पु. ए. व. of वृत्- १ ग. आ. प. to be, exist

**स्वभावो नोपदेशेन शक्यते कर्तुमन्यथा ।  
सुतप्तमपि पानीयं पुनर्गच्छति शीतताम् ॥२५१॥** -पंचतंत्र

उपदेशेन स्वभावः अन्यथा कर्तुम् न शक्यते। पानीयम्, सुतप्तम् अपि, पुनः शीतताम् गच्छति ॥

It is not possible to change habits or nature (of a person) by advice or instruction. Just as , well-heated water (always) turns cold in the course of time.

स्वभावः -प्र. वि. ए. व. of स्वभाव- inner nature or natural Constitution, उपदेशेन- by advice, counseling तृ. वि. ए. व. of उपदेश; अन्यथा - otherwise, in another way or manner, कर्तुम्- to do, to make तुमन्त हेत्वार्थक धा. सा. अव्यय of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, न- no, not, शक्यते- कर्मणि वर्ते. तृ. पु. ए. व. of शक्- शक्नोति ५ ग. प. प. to be able to, पानीयम्- a drink, water, beverage, सुतप्तम्- well heated (सु-अव्यय-prefix well,, good, excellent, easily, readily, very much, तप्त- heated - क. भू. धा. वि. of तप् -तपति १ ग. प. प. to be hot, अपि-अव्यय-also, and, पुनः (पुनर्)-अव्यय-again, once more शीतताम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of शीतता- coldness, गच्छति-वर्ते. तृ. पु. ए. व. of गम् १ ग. प. प. to go, to become

**हेलया राजहंसेन यत्कृतं कलकूजितम् ।  
न तद् वर्षशतेनापि जानात्याशिक्षितुं बकः ॥२५२॥** - योगवासिष्ठ उ. ६-११७

राजहंसेन यद् कल-कूजितम् हेलया कृतम्, बकः तद् (कलकूजितम्) वर्ष-शतेन अपि आशिक्षितुम् न जानाति ।

A sweet and indistinct humming, which is done by a majestic swan with ease, a crane does not know to acquire or learn that (humming) by efforts of even hundred years.

राजहंसेन-त्. वि. ए. व. of राजहंस- Royal Swan (also means flamingo), यद् which, कल-sweet and indistinct, कूजितम् -न. लिं. द्वि. वि.ए. व. of कूजित- humming ( क. भू. धा. वि. of कूज् कूजति १ ग. प. प. to hum, to coo), हेलया -easily, without any difficulty, कृतम्- done क. भू. धा. वि. of कृ करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, बकः:- Indian Crane, तद् -that, वर्षशतेन-त्. वि. ए. व. of वर्षशतम् -a hundred year (वर्षम् शतम्-विषेशणोत्तरपद कर्मधारय स.) अपि -also, and, आशिक्षितुम्- तुमन्त हेत्वार्थक धा. सा. अव्यय of आ+शिक्ष-शिक्षते १ ग. आ. प. to learn, acquire, न- no, not, जानाति-वर्त. त्. पु. ए. व. of ज्ञा जानाति-जानीते ९ ग. उ. प. to know, learn

**सुखस्य दुःखस्य न कोऽपि दाता, परो ददातीति कुबुद्धिरेषा ।  
अहं करोमीति वृथाभिमानः, स्वकर्मसूत्रग्रथितो हि लोकः ॥२५३॥**—अध्यात्मरामायण

कः अपि सुखस्य दुःखस्य (च) दाता न (भवति) । 'परः ददाति' इति एषा कुबुद्धिः (अस्ति)। 'अहं करोमि' इति वृथा-अभिमानः (अस्ति)। लोकः स्वकर्मसूत्रग्रथितः हि (भवति) ॥

No one is a giver of happiness or sorrow (to you). 'Someone gives (happiness or sorrow)' is a wrong thinking. 'I am doing (this and that)' is a false pride. A person is indeed bound by the ropes of his own deeds (Karma) !

कः, परः, अहम्, लोकः, अभिमानः, स्वकर्मसूत्रग्रथितः - all पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of किम्-who, पर-other, someone else, अस्मद्- I, we, लोक-person, people, स्वकर्मसूत्रग्रथित- bound by the ropes of one's own doing, स्व-one's own, कर्म-doing, deed, सूत्र-string, rope, ग्रथित- tied, strung-क. भू. धा. वि. of ग्रंथ्- ग्रंथति, ग्रन्थाति, ग्रंथयति-ते - १ & ९ ग. प. & १० ग. उ. प- to tie or string (स्वस्य कर्म-स्वकर्मः, स्वकर्मस्य सूत्रम्-स्वकर्मसूत्रम् both प. तत्पुरुष स.-स्वकर्मसूत्रेण ग्रथितः-स्वकर्मसूत्रग्रथितः - त्. तत्पुरुष स.), कुबुद्धिः & एषा-स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of कुबुद्धि-wrong thinking- कुस्तितः बुद्धिः - समानाधिकरण प्रादितत्पुरुष स. & एतद् this, अपि-also, and, सुखस्य & दुःखस्य - both प. वि. ए. व. of सुख-happiness & दुःख-sorrow, दाता-giver, donor, न- no, not, ददाति- वर्त. त्. पु. ए. व. of दा - ३ ग. उ. प to give, इति-अव्यय-particle used to report very words spoken, करोमि -वर्त. प्र. पु. ए. व. of कृ-करोति-कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, वृथा-अव्यय-in vain, unnecessarily, हि-अव्यय-indeed, surely

**शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च ।  
दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥२५४॥**

महाभा. प. ११, १२ & १८ (Said by Vyasa to grieving Yudhistir after the war)

Note --शोकस्थान or हर्षस्थान

दिवसे दिवसे, सहस्राणि शोक-स्थानानि (हर्ष-स्थानानि) (भवन्ति) । शतानि च भय- स्थानानि (भवन्ति) । (एतानि) मूढम् आविशन्ति, (परन्तु ) पण्डितम् न (आविशन्ति)।

Day by day, thousands of moments of sorrow/ happiness and hundreds of moments of fright happen  
Ignorant people are bewildered by them, but not a wise man.

शोक-sorrow, grief, स्थान-moment, place, occasion, हर्ष-happiness, सहस्राणि- thousands & शतानि- hundreds- both न्. लिं. प्र. वि. ब. व. of सहस्रम् & शतम्, भय- fear, fright, च-and, दिवसे दिवसे - day by day- स. वि. ए. व. of दिवस, मूढम्-द्वि. वि. ए. व. of मूढ- perplexed,stupid, ignorant ( मूढ-क. भू. धा. वि. of मुहू. मुह्यति ४ ग. प. प. to be perplexed, to faint), आविशन्ति- to possess, enter, occupy- वर्त. तृ. पु. ब. व. of आ+विश् (विश्-विशति- ६ ग. प. प. to enter, to go, to come to), न- no, not, पण्डितम्-पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of पण्डित- wise, knowledgeable.

एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं, गच्छाम्यहं पारमिवार्णवस्य ।  
तावद् द्वितीयं समुपस्थितं मे, छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥२५५॥ -हितोपदेश

न यावत् अहम् एकस्य दुःखस्य अन्तम् गच्छामि, तावद्, द्वितीयम् (दुखम्) मे समुपस्थितम् (भवति)।  
अर्णवस्य पारम् इव (नौका-) छिद्रेषु, अनर्थः बहुली भवन्ति !

No sooner I overcome one sorrow, a second one befalls on me !  
Multiple troubles arise from holes ( in a boat) during crossing an ocean !

अहम्- I-प्र. वि. ए. व. & मे - to me- च. वि. ए. व. .of अस्मद्- I, we, यावत्- meaning 'as soon as' or 'as much as', 'until' & तावत्- 'so much', 'in the meanwhile', 'soon after' -both adjctvs, अर्णवस्य, एकस्य, दुःखस्य -all प. वि. ए. व. of -अर्णव- sea, ocean, एक- one, single, दुःख- sorrow, trouble, difficulty, पारम्- end, shore of river or ocean, इव-अव्यय- like, likewise, अन्तम्-end, न- no, not, गच्छामि-वर्त. प्र. पु. ए. व. of गम्-गच्छति १ ग. प. प. to go, द्वितीयम्-second one, the other, समुपस्थितम् - arrived, befell, occurred (क. भू. धा. वि. of सं+उप+स्था . स्था- तिष्ठति- १ ग. प. प. to stand), छिद्रेषु-स. वि. ब. व. of छिद्र- hole, opening, अनर्थः - प्र. वि. ब. व. of -अनर्थ- misfortune, trouble, बहुली- many fold, multiple, भवन्ति-वर्त. तृ. पु. ब. व. of भू भवति १ ग. प. प. to be, to happen